

A moldvai magyar etnikai csoport a román nemzetépítés árnyékában

A moldvai csángó-magyarok¹ története a 19. század első felében keltette fel a magyar tudósok figyelmét. Ettől kezdve nyelvészek, etnográfusok, történészek egész sorát foglalkoztatta a csángók neve és eredete, majd a csángók közt meglévő *kétféle nyelvjárás* oka.² A két világháború közt elkezdődött a moldvai magyarság történetének a tudományos szintű feldolgozása is, de a magyar kutatók inkább csak a középkorral és a kora újkorral foglalkoztak.³ Az 1948-as magyarországi „fordulat” után a csángók története is tabutéma lett, csak az 1980-as években kezdődött újra a téma kutatása.

Az elmúlt másfél évtizedben igen sok, a csángók történelmével foglalkozó publicisztika, forrásközlés, tanulmány jelent meg, elsősorban az erdélyi magyar és a magyarországi etnográfusok részéről. A magyar történészeket most is inkább a középkori és az újkori problémák foglalkoztatják, de az elmúlt években végre napvilágot látott néhány olyan tanulmány, forrásközlés is, amelyben 19. század végi vagy 20. századi témákat dolgoztak fel.⁴ Román történészek csak az elmúlt években kezdtek el a csángók modern kori történetével (annak egy-egy aspektusával) foglalkozni, de szinte mindegyik publikációt az jellemzi, hogy a szerzői nem voltak képesek megszabadulni a csángók román eredetének dogmájától.⁵ A megindult kutatások ellenére azonban még mindig igen távol állunk attól, hogy a moldvai magyar etnikai csoport modern kori történelmét egy minden részletre kiterjedő, alapos szintézisben mutassuk be.⁶ Számos kérdés ugyanis még megválaszolásra vár. Hogy csak 20. századi témákat említsünk: további kutatások szükségesek ahhoz, hogy tisztán lássuk: az 1920-as és az 1945-ös földosztás és a kollektivizálás miként hatott erre a közösségre (nem ismerjük az ötvenes években a vidéki falusi társadalom ellen folytatott „hadjárat” (kulákosítás, kollektivizálás, kitelepítések stb.) hatását (kevés információnk van arról, hogy a békepapi mozgalom és a magyar iskolák szervezése közt milyen összefüggés van (nem vizsgálta még senki, hogy a magyar iskolába járt csángók milyen mértékben tudták egyáltalán elsajátítani a magyar kultúrát és azt tovább adták-e a családban. A sort még hosszan folytathatnánk.

A fenti okok miatt mi csupán két nagyobb kérdéskörre koncentrálnak: a csángók nyelv- és identitásváltásának (asszimilálódásának) okaira és arra, hogy miként akarták őket „megmenteni” különböző magyarországi (és 1945 után erdélyi) értelmiségiek, politikusok, egyházi és világi vezetők.⁷ Az első kérdés kapcsán „a templomra és az iskolára” fordítjuk a fő figyelmet, ugyanis – amint azt még alább bővebben kifejítjük – az általunk vizsgált időszakban a csángó-magyarok egyik legneuralgikusabb problémája a magyar mint liturgikus- és oktatási nyelv hiánya, sőt tilalma volt.

1. CSÁNGÓK A KIRÁLYI ROMÁNIÁBAN 1945-IG

1. 1. A katolikusok, illetve a csángó-magyarok lélekszámának alakulása a 19. század közepétől 1930-ig

A moldvai magyar népesség lélekszámának vizsgálatakor több nehézségbe is ütközik a kutató. Az első állami népesség-összeírás előtt ugyanis csupán az egyházi sematizmusok adataira és a csángók közt megforduló diplomaták, utazók, kutatók vagy az ottani lelkészek beszámolóira támaszkodhatunk (de ezek jó része is az említett forrásra támaszkodik). Ráadásul számos forrás nem tesz különbséget a római katolikusok és a magyarok közt – mintegy automatikusan minden katolikus magyarnak számítván – és eltekintenek attól a tényről, hogy már a 19. század második felében sem beszélt magyarul a katolikus vallású népesség egy része. Ami pedig a szervezett, állami népesség-összeírásokat illeti, itt az a

probléma, hogy vagy az anyanyelvi és a nemzetiségi adatok hiányoznak (1918 előtt) vagy a vallási adatok (1945 után), mikor pedig mindkettő ismert (1930-ban), akkor az derül ki, hogy a nemzeti kisebbségek „statisztikai eltüntetésében” érdekelt hatóságok a ténylegesnél kevesebb magyarul beszélő csángót mutatnak ki Moldvában.

Mindezen problémák előrebocsátásával lássunk néhány népességstatisztikai adatot a magyar etnikum 19. századi lélekszámának alakulásáról.

Petrás Incze János csángó-magyar pusztinai plébános 45 000-re becsülte az 1830-ban Moldvában élő csángók számát, 1839-ben pedig 57 300-ra – ám azt is megjegyezte, hogy „ezek közül mintegy 30–40–50 ezeren mais hol jobban hol rosszabban Magyarul beszélnek, a’ többiek magokat Magyaroknak hivatni erőssen szeretik, de magok vagy egy-nehány hibás szavat vagy pedig semmit, egy kevés elpiruló szégyennel az ősi nyelveken kérdezőknek oláh, nem tudommal felelnek.”⁸ Meg kell azonban jegyezzük, hogy Petrás Incze ebben az esetben nem megbízható, ugyanis Domokos Pál Péter az 1851-es egyházi sematizmusra hivatkozva csak 45 752 főre teszi a katolikusok számát.⁹ Csakhogy ami az egyházi statisztikát illeti, ha figyelmesen számba vesszük az eddig publikált adatokat, feltűnik, szó sincs arról, hogy egyenletesen nőne (vagy csökkenne) a katolikus népesség száma. Veress Endre történész¹⁰ a különböző időpontokból származó sematizmusok végösszegeit hasonlította össze: eszerint míg 1845-ben 52 778 katolikust tartanak számon, addig 1848-ban már csak 48 064-et, hogy aztán ez a szám 1854-ig csak 48 674-re nőjön,¹¹ a rákövetkező évben (1855) meg csak 46 326-ot mutasson; míg a lélekszám az 1857-es névtár alapján ismét 48 032, hogy aztán 1858-ban már 50 137 fő legyen.¹² Mindez azt sejteti velünk, hogy ezt az egyházi forrást csak nagy fenntartásokkal lehet kezelni.

Az első államilag szervezett népesség-összeírásra Moldvában 1859-ben került sor. Ebben az esetben a lakosság anyanyelvére is rákérdeztek. Ekkor 52 811 római katolikust mutattak ki, amelynek mintegy 71,5%-a, 37 823 személy még magyar anyanyelvűként volt feltüntetve.¹³ (Ez nem azt jelenti, hogy *biztosan csak* ennyien beszéltek ekkor magyarul hanem azt, hogy legalább ennyien igen!) Figyelemre méltó, hogy ekkor a hivatalos statisztika szerint Bákó megye katolikusainak még 86,6%-a, Roman megyének pedig 94,6%-a magyar anyanyelvű volt. (Ha ezek az adatok a tényleges helyzetet mutatják, az azt jelenti, hogy az északi csángók „eloláhosítása” 1859-ig még korántsem sikerült annyira, mint ahogy azt más források alapján gondolhatnánk. Az elkövetkező harminc évben azonban – mint alább látni fogjuk – igencsak megváltozik a helyzet.)

Ezt követően a népszámlálások nem tartalmaztak anyanyelvi-nemzetiségi adatokat,¹⁴ ezért a csak különféle becslésekre, illetve spekulatív úton kikövetkeztetett adatokra hagyatkozhatunk. Például a Szent László Társulat által Moldvába küldött delegáció egyik tagja, Veszely Károly egyháztörténész 1868-ban mintegy 60 000-re, míg egy negyed századdal később, 1893-ban Stefan Lippert von Granberg jászvásári osztrák–magyar alkonzul egy tanulmányában csak 55 000-re becsülte a moldvai csángók lélekszámát.¹⁵ Pár évvel később, 1897-ben Dominique Jacquet jászvásári katolikus püspök azt közli Hurter jászvásári konzullal, hogy „Moldova körülbelül 65 000 magyar eredetű katolikus lelket számlál. Belőlük *legalább 40 000 nem ért mostanig más nyelven, csak magyarul.*”¹⁶ (A kiemelés tőlünk.) Ezek a becslések vagy egyházi adatok jóval alatta maradtak a következő, 1899-es népszámlálás adatainak: kiderült ugyanis, hogy a moldvai katolikus népesség száma mintegy 89 000 főre emelkedett.¹⁷ Összevetve azonban ennek a népszámlálásnak az adatsorát egy másik forrással, fontos következtetésekre juthatunk. Az 1898–1901 közt megjelentetett *Románia Nagy Földrajzi Szótára* című kiadvány¹⁸ ugyanis településenként közli az anyanyelvi adatokat is. (A Szótár megbízhatóságát jól mutatja, hogy a szerzők – a későbbi népesség-összeírókkal ellentétben – az esetek többségében nem próbálták letagadni a csángó-magyarok jelenlétét, nem egy esetben a csángó és a magyar megnevezést még egymás szinonimájaként használják.¹⁹) Megvizsgálva a köteteket számos figyelemre méltó adattal

találkozunk. Például magától értetődő tényként ismerték el, hogy a mintegy 26 000 főnyi Bákó megyei katolikus *mind magyar*.²⁰ A későbbi népszámlálási adatokkal egybevetve pedig ekkor még számos olyan községben is magyar lakosságot tüntettek fel a kötet szerzői (olykor külön hangsúlyozva, hogy „a lakosság összetétele csak magyar”²¹), ahol az 1930-as népszámlálás összeírói egyetlen magyart sem „találtak”. (Ilyen például: Burjánfalva, Miklósfalva, Máriafalva/Larguca, Jugán, Halasfalva.²²) Visszatérve az 1899-es népszámlálás vallási adataihoz és egybevetve a Nagyszótár anyanyelvi adataival, kitűnik, hogy a 12 Roman megye katolikus község népességének már csak a 61%-a magyar anyanyelvű, míg Bákó megye 19 községe esetében 78%-os a magyar anyanyelvűek aránya.²³ Mindebből levonható az a következtetés, hogy a nyers statisztikai adatok alátámasztják azt a helyszíni megfigyelést, miszerint a Románvásár környéki (északi) csángók elrománosodása jóval korábban megkezdődött, mint a Bákó megyeieké. (Harminc év alatt az ún. északi csángók mintegy harmada románná vált.)

1. 2. A magyar katolikus népesség nyelvváltásának okai

A 19. század hatvanas éveiben a Magyar Királyságtól keletre két magyar népcsoport élt: a *bukovinai székelyek*²⁴ és a moldvai csángók. Bár egy részük közt még rokoni kapcsolat is feltételezhető (mint köztudott, a bukovinaiak ősei ugyancsak az 1764-es madéfalvi székelyöldöklés után menekültek ki Moldvába, de a '70-es, '80-as években átköltöztek az osztrák fennhatóság alá került Bukovinába), az identitástudat és a nyelvi állapot tekintetében azonban igen *lényeges* volt köztük a különbség. Míg a bukovinai székelyek nem voltak kitéve *tudatos asszimilációs törekvéseknek*, ezért erős magyarságtudatukat mindvégig megőrizték,²⁵ addig a csángóknál – a korábbi évszázadok fejleményei következtében is – egészen más volt a helyzet.

A magyar anyanyelvű katolikus népesség nyelv- és identitásváltását szerintünk három főbb tényezővel lehet magyarázni.

Az egyik a *társadalom szerkezetének* jellege: a „nemzeti újjászületés” korában ugyanis a moldvai magyarság egy szinte *homogén* jobbágy-paraszti társadalmat alkotott – tehát egy *csonka társadalomszerkezetről* beszélhetünk. A középkor végén a magyarság még igen *tagolt* társadalmat alkotott: volt egy magyar nemesi-földbirtokosi rétege, voltak szabadparasztok – ún. „részes”-ek/rážeş-ek –, a bánya- és mezővárosok lakosságát alapvetően magyar – és részben szász – bányászok, iparosok és kereskedők alkották.²⁶ Ez az összetett társadalom fokozatosan „eltűnt” a 15–18. században: a városi népesség a háborúk és a járványok miatt kipusztult, a magyar nemesség asszimilálódott, a szabadparaszti társadalmat pedig a fejedelmi önkény számolta fel a 17. és a 19. század közt.²⁷ (Ráadásul a magyar faluközösségek által művelt földek nagy részét a fanarióta fejedelmek ortodox kolostoroknak adományozták – ezáltal a római katolikus magyar népességre ható *ortodox nyomás* még hatékonyabb lett.) Hiányzott tehát az a társadalmi réteg (városi középosztály vagy kismemesi réteg, egyházi értelmiség), amely a magyar nemzeti szellem fenntartója, fejlesztője lett volna, amely közvetíthette volna a reformkorban formálódó, modern, magyar nemzeti műveltség elemeit. Mindemellett a középkori magyar állam széthullásával kiesett a Moldvába telepített magyarok mellől az az egyházi támasz, amely sokáig összekötetési pontot és hatékony védelmet jelentett számukra. Ezután a magyar nép által lakott törzsterület felől csak a megújuló kirajzások és a szórványosan odakerülő misszionáriusok révén juthattak el a magyar kultúra elemei. Többek közt emiatt is kimaradtak a reformkortól meglendülő magyar nemzetépítés és nemzetté válás folyamatából: a reformkor romantikus eszméi nem jutottak el ideig, a csángók nem vettek részt az 1848-as szabadságharcban, majd ezt követően távol maradtak az egységesülő magyar nemzeti kultúrától, amit az iskola és a magyar kultúrpolitika más intézményei, a történelmi egyházak, a sajtó stb. terjesztettek. A történelmi Magyarország határain kívüli peremhelyzetük miatt a magyar történelmi tudatban folyamatosan jelen lévő

államiság eszméje egyáltalán nem érintette őket.²⁸

A román többségbe történő beolvadást elősegítő tényezők közül a nemzeti szellemű egyházi értelmiség hiányát arra lehet visszavezetni, hogy a középkor folyamán nem sikerült kiépíteni egy szilárd szervezeti-hatalmi struktúrával rendelkező és a Magyar Királyság (az esztergomi érsek) fennhatósága alá tartozó egyházszerkezetet. Nem jött létre magyar egyházi társadalom, ezért a latin nyelv mellett nem válhatott általánossá a magyar nyelv használata a moldvai római katolikus egyházban. Először (a 14–15. században) Szereten, a 15–16. században Moldvabányán, majd 1590-től Bákó székhellyel létezett püspökség, a püspökök azonban jórészt lengyelországiak voltak, akik be se tették a lábukat a rájuk bízott egyházmegye területére.²⁹

A középkori Moldva katolikus lelkészekkel való ellátása jórészt a csíksomlyói ferencesek által fenntartott bákói kolostorra hárult. A 16. századtól azonban, amikor Erdélyben vészesen megcsappant a katolikus hívek, valamint a szerzetesek és a parókus lelkészek száma, nem tudtak kellő lelkigondozást folytatni a Kárpátokon túl. Moldva lelkészekkel való ellátását a 17. századtól az 1622-ben megalakult *Hitterjesztés Szent Kongregációja* (Sancta Congregatio de Propaganda Fide) vállalta fel – azonban minden igyekezet ellenére állandósult a lelkészhiány, amit a Magyarországról szórványosan érkező missziós szerzetesek, „hitküldérek” sem voltak képesek megszüntetni. A 18.–19. században Rómából a távoli, „vad-keletre” küldött lengyel, német, majd egyre nagyobb számú olasz misszionárius (és 1818-tól a megalakított apostoli helynökség élére kinevezett „vizitátorok”³⁰) közül senki sem értette a hívei nyelvét – ráadásul, többségük még csak nem is volt hajlandó megtanulni azt. Voltak azért ritka kivételek. Ilyen volt Pusztina olasz plébánosa, Philippo Corridoni, aki megtanult magyarul, „mi miatt híveinél nagy becsben áll” – írja a Moldvában járt Kovács Ferenc 1870-ben.³¹

A csángó-magyarok századokon keresztül kérvényezték a pápánál és a magyarországi egyházfőknél, hogy magyar papokat kapjanak a nyelvüket nem beszélő, idegen ajkú szerzetesek helyett.³² Ebbéli törekvésükben olykor Magyarországról is támogatták őket, ám az olasz misszionáriusok áskálódása³³ következtében legfeljebb ideig-óráig működhetek magyarországi „hitküldérek”. (Nem csupán a kenyérüket féltő olaszok igyekeztek megakadályozni, hogy magyar misszionáriusok működjenek Moldvában, hanem az osztrák konzulok is. A 18., sőt, még a 19. században is az volt az osztrák álláspont, azzal, ha a szomszéd országba szökött alattvalókat ellátnák magyarországi misszionáriusokkal, csak az illegális migrációt támogatnák.³⁴)

A moldvai magyar falvakban a központosított magyar állam szétesése és az idegen szerzetesség megjelenése óta a magyar nyelvű műveltség megőrzésében és továbbörökítésében jelentős szerep hárult az ott hagyományosan „deáknak” nevezett parasztkántorokra.³⁵ Ennek magyarázata nemcsak a magyar és az olasz papság közti érdekellentétben rejlik, hanem a térség periférikus jellegéből fakadó – korábban már említett – paphiányban is. Helyenként előfordult, hogy a plébániával rendelkező anyaegyházakban szolgálatot teljesítő papoknak 10-12 filia lelki ellátásáról kellett volna gondoskodniuk, aminek következtében a legeldugottabb telepekre legfeljebb csak ünnepnapokon juthattak el, s gyakran a legfontosabb szentségeket sem tudták kiszolgáltatni. Természetes tehát, hogy a népi vallásosság jelenségei ezeken a helyeken hangsúlyozottan jelentkeztek, a falvak gyakran teljesen önálló vallási életre rendezkedtek be. A plébániát fenntartó településtől messze eső fiókközségekben a mindennapos lelki szolgálatot és bizonyos egyházi teendőket (harangozás, temetés lebonyolítása stb.) a kántorok (deákok) végezték el, akiket hagyományosan a Székelyföldről hívtak be. Azokon a településeken, ahol idegen származású papok szolgáltak, a szentmisék ideje alatt ők vezették fel a magyar nyelvű egyházi dalok éneklését.³⁶ A deákok feladatköre ilyen módon némiképp tágabb volt, mint a hagyományos értelemben vett kántoroké: a magyar nyelvű lelkiszolgálat mellett esetenként bizonyos szintű iskolai nevelést

is elláttak. Az ő kötelességük volt a vasárnap esti vecsernyék előtt vagy után a falu gyermekeit a hit alapigazságaira és a legfontosabb imádságokra megtanítani. Ezt különféle magyarországi kiadványok, valamint az akkor érvényben lévő katekizmusok felhasználásával végezték, de 1893 után is tanítottak a hivatalos iskolai használatból kivont 1866. évi katekizmus segítségével.

A 19. század második felére a magyar papság számának drasztikus csökkenése³⁷ következtében a liturgiában egyfajta egyensúlyi helyzet alakult ki a románul prédikáló pap, valamint a magyarul éneklő és imádkozó deák között. Ez a „paritás” azonban törékenynek mutatkozott, és fokozatosan a pap javára billent el, hiszen a kántor függő viszonyban volt a paptól, a felsőbb egyházi- és állami vezetés pedig a magyar nyelvű vallásosság háttérbe szorításán munkálkodott.

A fenti okok mellett még egy tényezőt meg kell említenünk. Mindazok a csángók, akik kiemelkedtek az addigi zárt közösségükből: elsajátítottak valamilyen mesterséget és a városba költöztek, a közeli (olajkutakhoz) vagy távolabbi ipari vidékekre mentek el dolgozni, igen hamar elindultak a „románná válás” útján. Ez a jelenség azonban igazából csak a 20. század második felében vált tömegessé.

1. 3. A román asszimilációs politika eszközei

A moldvai katolikus népesség, a csángók *tudatos* asszimilálása a 19. században figyelhető meg először. Ekkor veszi kezdetét az a gyakorlat, hogy (eleinte csupán bizonyos helyiségekben) betiltják a magyar nyelvű miséket. Az első híradások erről az 1840-es évekből vannak: Jerney János nyelvtudós³⁸ és Petrás Incze János pusztinai plébános számolnak be arról, hogy felső parancsra (vagyis Paolo Sardi apostoli vizitátor utasítására) az ún. északi csángók legnagyobb településén, Szabófalván minden második vasárnap román nyelven kell tartani a misét. Ugyanez a helyzet Bákóban is – írja Petrás –, délen, Ploszkucényban azonban még ennél is rosszabb, mert ott csak minden harmadik vasárnap szabad a kántornak a híveit magyarul énekeltetni. Egyébként a csángó-magyar minorita is felfigyelt arra, hogy az északi csángók „oláhosítására fordítatott úgy láczik mindenkor a legtöbb és legnagyobb figyelem.”³⁹

Az 1860-as évektől a román kormányok a népiskolai hálózat kiépítésével⁴⁰ párhuzamosan arra törekedtek, hogy kiszorítsák a magyar nyelvet az egyházi oktatásból, és ellehetlenítsék a még magyar nyelven tanító papokat. (Korábban néhány faluban alapítottak az olasz vagy a magyar papok – ideig-óráig működő – katolikus egyházi iskolát.⁴¹) A hittanoktatás terén ennek megfelelően újabb fordulatot jelentett Giuseppe (Iosif) Salandari, apostoli vizitátor moldvai működése, mivel az egyházi előljáró az addig külön-külön nyelveken kiadott katekizmusokat 1866-ban kétnyelvűekre cserélte, amelyekben a kérdések és a válaszok párhuzamosan szerepeltek, az egyik oldalon magyarul, a másikon románul.

1884-ben a Vatikánál el tudta érni, hogy Moldvában szilárd egyházi struktúrát hozzanak létre: felállították a jászvásári székhelyű római katolikus egyházmegyét. (Egy évvel korábban létrehozták a bukaresti püspökséget.) A bukaresti kormány „engedékenységének” egyik oka az lehetett, hogy tudták: a hitükhöz erősen ragaszkodó csángó-magyarok beolvasztását csak a római katolikus egyház, illetve a helyi papság segítségével lehet véghez vinni. (A másik oka pedig az, hogy az önállóvá vált keresztény román állam megalázónak tartotta, hogy a Szentszék addig mint egy távoli „pogány vidéket”, missziós területként kezelte Moldvát.⁴²) A jászvásári egyházmegye élére a korábban Tamásfalván szolgáló Nicolao Giuseppe (Nicolae Iosif) Camilli olasz minoritát nevezte ki XIII. Leó pápa (alárendelve az egy évvel korábban létrehozott bukaresti püspöknek). Az új egyházszervezet megerősítése céljából elengedhetetlen volt a lelkészképzés megoldása, amire 1886-ban került sor, amikor az egyházmegye székhelyén felállítottak egy jezsuták vezette papnevelőt.⁴³ Bár a eleinte a tanulók többsége moldvai katolikus német és lengyel volt, a század végére többségbe kerültek a csángó származású fiatalok.⁴⁴ Ezekből a részben már román, de részben még

magyar anyanyelvű, valamilyen magyar identitású csángó fiatalokból a szigorú képzésnek köszönhetően fanatikus román papokat tudtak kinevelni. A módszer az volt, hogy a papnevelő intézetbe 7–8 éves korukban bevették a csángó gyermekeket, akik csak mint felszentelt – de már román tudatú, román nyelvű – papok léphettek át az intézet küszöbét. A szülői házba egy napra sem engedték haza őket, és egymás közt is tilos volt magyarul beszélni. (Egy 1934-ben kelt feljegyzés megállapította: „Az így kinevelt renegát csángók fogják a jövőben saját fajtájuk vesztét előidézni, hacsak ez az irányzat a magyar papok bevitelével nem ellensúlyoztatik.”⁴⁵)

A magyar nyelvnek a templomok falai közül, hatalmi szóval történő kitiltására már Camilli püspök idején sor került: 1889-es pásztorlevelében megparancsolta, hogy „a plébániák templomaiban a pápai enciklikákban előírt imádságok semmi más nyelven nem mondhatók, csak román nyelven...”⁴⁶ 1893-ban a két nyelvű katekizmusokat is egynyelvűekre cserélték le. A 20. században a Csángóföld ellátása román nyelvű vallási tárgyú szövegekkel, imakönyvekkel, oktatási anyagokkal és propaganda célokat szolgáló történeti pamfletekkel a helyszínen nem ütközött különösebb nehézségbe, hiszen a jászvásári nyomda mellett 1924-ben a ferencesek is létrehozták Halasfalván saját könyvnyomdájukat. (Az egyházi infrastruktúra további fejlesztése minden bizonnyal felgyorsította a halasfalvi magyar közösség beolvadását, hiszen itt még a 19. század végén is 1500 magyar élt.)

Az asszimilációs célzatú offenzíva olykor helyi ellenállásba ütközött. Ezt jelzi például az, hogy az olasz származású, de már a román nemzetállami politika eszközének bizonyuló főpap, Camilli 1915 májusában kijelentette Iujzi-kalagori magyar ajkú híveinek: „...Romániában a nép nyelve román, és nem is lehet más. Saját nemzete elleni jogtalanság, [...] szégyen lenne, ha egy román állampolgár az ő országában idegen nyelven akarna beszélni, például magyarul. Most kérdem Iujzi Kaluger lakóit [...], ők magyarok vagy románok? Ha magyarok, menjenek Magyarországra, hol a magyar nyelvet beszélnek, ha románok, mint ahogy valóban azok, akkor szégyelljék magukat, ha nem tudnak az ország nyelvén.”⁴⁷ Ez a szemlélet végigkíséri a csángók 20. századi történelmét.

Egyébiránt a csángókkal kapcsolatos tennivalókat valószínűleg a legnyíltabban egy erdélyi sovíniszta román újságíró foglalta össze 1880-ban: „Moldva két legnagyobb és legszebb megyéjében, elsősorban Bákóban és Románban a földműves lakosság, mely a legtöbb helyen kis birtokokkal rendelkező szabad parasztság, csak magyarul beszél. [...] Nicolae Crețulescu vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, [...] érd el azt, hogy ez a falusi népesség, [...] legyen egy nyelvében és szívében, mivel ebben a megoldásban rejlik az ország sorsa; éppen ezért románosítsd el ezeket a csángókat; szabadítsd meg őket attól a csúnya elnevezéstől, amit önmaguk sem akarnak viselni, és így örök hálánkban fogsz részesülni. E cél érdekében a következő intézkedéseket kell foganatosítani: minden magyar helységben, még a legeldugottabb völgyben is iskolát kell létesíteni; a gyermekeket végrehajtó segítségével iskolába kell viteni télen és nyáron, különösen a lányokat, akikből majd anyák lesznek, és gyermekeiket románul fogják tanítani; másodsorban pedig templomaikba erdélyi román közösségekből származó papokat kell hozni, akik románul prédikálnak és olvassanak fel nekik. Amikor a pap áldását majd románul adja rájuk, amikor a kántortanító románul énekel nekik, s amikor az anyák gyerekeiket románul fogják ringatni, célunkat csak akkor fogjuk elérni.”⁴⁸

A „homogenizáló” román nemzetállamot képviselő hatóságok valóban mindent megtettek, hogy a „Moldva szívében” élő, még magyar nyelvű, identitástudatú csángókat elrománosítsák.⁴⁹ Az asszimilációs politika fő ereje a fenti cikk szerzője, Ioanu Polescu ajánlásának megfelelően – a katolikus papság mellett – a falusi tanítók voltak.

A 19. század utolsó évtizedeiben gyors ütemben⁵⁰ építették ki a román nyelvű állami elemi iskolák hálózatát a csángó-magyarok által lakott vidékeken is. Mivel azonban a népiskolákat Bukarest kezdettől a románosítás szolgálatába állította, ezért magyarul nem tudó

(ráadásul ortodox) tanítókat küldtek a csángó-magyar falvakba. Ők egyrészt igen csekély eredménnyel tudták megtanítani az írás-olvasás fortélyaira – a kezdetben románul egyébként sem beszélő – gyermekeket, ráadásul veréssel torolták meg, ha valaki magyarul mert megszólalni az iskolában. Nem csoda hát, hogy sokan megszöktek az iskolából, a szülők egy része pedig eleve nem is küldte a brutális (és kommunikációképtelen) tanítók keze alá a gyermekeit – annak ellenére, hogy az iskolakötelezettség megszegőit a törvény büntette. (Részben a családok ellenállására, illetve az oktatás alacsony hatékonyságára vezethető vissza, hogy például a jórészt csángó-lakta Bákó megyében a 20. század elején az iskolaköteleseknek csupán 26%-a járt iskolába és a hat éven felülieknek csak 17,5%-a tudott írni-olvasni.⁵¹)

A modern állami adminisztráció, népszámlálás kiépülésétől kezdve megkezdődik a moldvai csángó-magyarok *családneveinek elrománosítása* is. Vagy a román fonetikának megfelelően írták át a nevet vagy tükörfordítást alkalmaztak vagy pedig olyan új, „román hangzású” nevet adtak, ami az eredeti családnévvel semmilyen kapcsolatban sem volt.⁵² Így „a Bordásból lett Spătaru, a Lászlóból Laslău, a Veressből Roșu – olvashatjuk a pusztinai Bartha András 1989 után megjelent kis falumonográfiájában –, a Beczét nem tudták lefordítani románra, így ugyanúgy maradt, csak románosan írják: Beța.”⁵³ Meg kell azonban jegyezzük, hogy az állami, „romanizált családnév” bevezetése után a csángó-magyar közösségekben „párhuzamos névadás” élt tovább. Az új, „román nevet” csak hivatalos helyeken, alkalmakkor használták, a mindennapokban saját közösségükben a különféle ragadványneveken szólították egymást. (Valójában ezt tekintették az „igazi” családnévnek.)⁵⁴

1. 4. A csángó-magyarok magyarországi támogatása 1918 előtt

A moldvai katolikus magyarság kapcsolata a középkorban igen intenzív volt a magyar királysággal, ám az önálló magyar állam bukása után csupán a hazulról érkező misszionáriusokon keresztül volt némi kapcsolatuk a részben Habsburg, részben török uralom alá került országgal.

A magyar társadalom egy szűk köre a 18. század végén,⁵⁵ a 19. század elején „fedezte fel” a moldvai magyarságot. Ettől kezdve egyre több írás foglalkozott a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Társalkodó*, majd a *Jelenkor*, a *Nemzeti Újság* és más folyóiratok hasábjain a csángókkal. Azért, hogy pontosabb képet nyerjenek a helyzetükről, a Magyar Tudományos Akadémia 1836-ban kiküldte Moldvába Gegő Elek ferences szerzetest, aki „a moldvai magyar telepekről” terjedelmes jelentésben számolt be, melyben igen borús képet festett a „naponkint kevesbedő” csángókról. Ez is közrejátszott abban, hogy már a negyvenes évek pesti sajtójában megjelent a csángók „hazahozatalának” gondolata.⁵⁶ Ez a kérdés a forradalom idején sem merült feledésbe, ugyanis a Batthyány-, majd a Szemere-kormányt is foglalkoztatta az az elképzelés, hogy a moldvai csángókat áttelepítik Magyarországra. A kivitelezésre azonban a szabadságharc bukása miatt nem került sor.⁵⁷

A figyelem a megtorlás és az elnyomatás időszakában időlegesen lanyhult, az 1860-as években azonban ismét az érdeklődés előterébe került a Kárpátokon túli magyar etnikai csoport. A hetvenes, nyolcvanas években néhány lelkész, publicista⁵⁸ és az 1861-ben megalakult Szent László Társulat volt az, amely napirenden tartotta a csángó-kérdést, az utóbbi pedig a szerény lehetőségeihez képest igyekezett támogatni a távolba szakadt magyar katolikusokat.

A Társaság „csángómentő” programja kezdettől széles körű támogatást élvezett: 1864-re huszonnégyezerre emelkedett a támogatók száma. Az első segélyeket a havasalföldi szórványmagyarság néhány közösségének folyósították, a csángók érdemi támogatására eleinte nem került sor, ugyanis az első években az elnökség azt szerette volna elérni, hogy a moldvai katolikusok az erdélyi püspökhelyettes fennhatósága alá kerüljenek, vagy pedig magyarországi papokkal lássák el őket. Simor János hercegprímás javaslata szerint „a

Társulat csakis akkor érheti el célját, ha sikerül kieszközölnie Öszentségétől, hogy a bukaresti apostoli vikárius alkalmazza a csángó-magyarok pasztorációjában azokat a papokat, akiket a Szent László Társulat számukra tanított és képezet.”⁵⁹ Ekkor azt ajánlotta, hogy a Társulat küldjön ki egy bizottságot a csángók helyzetének felmérése céljából.

A bizottság tagja Kubinszky Mihály kalocsai kanonok-prépost, Majer Károly nőtincsi birtokos, ügyvéd és Veszely Károly marosvásárhelyi esperes voltak. Csatlakozott hozzájuk Kovács Ferenc gyulafehérvári hittanár és Imets Fülöp Jákó csíksomlyói gimnáziumi tanár is. A társaság útjáról két útibeszámoló⁶⁰ és egy jelentés készült.⁶¹ Az utóbbiban Kubinszky Mihály gyakorlatias javaslatokat fogalmazott meg, többek közt azt, hogy egyfelől meg kell nyerni a jászvásári apostoli vikáriust (Salandarit) azért, hogy magyar lelkészek mehessenek Moldvába, másfelől pedig katolikus magániskolákat kell alapítani. A legkönnyebben megvalósítható javaslata az volt, hogy „könyveket katekizmusokat, olvasni való magyar munkákat” kell küldeni Moldvába.

Az elkövetkező években valóban inkább csak egyházi kiadványok, kegyszerek küldésében⁶² és templomok építésében⁶³ merült ki a támogatás, ugyanis nem sikerült nagyobb létszámú magyar lelkészt kiküldeni, és katolikus iskolákat sem sikerült felállítani. (A román állam féltékenyen őrködött az oktatási monopóliuma felett.) Egy évtizeddel később azonban felcsillant annak a lehetősége, hogy sikerül egy magyar jellegű oktatási intézményt felállítani. Slauch Lőrinc szatmári püspök, a Szent László Társulat új elnöke ugyanis felvette a kapcsolatot Fidelis Deymmel, a jászvásári püspöki vikáriussal, aki pártfogásába vette a csángó-magyarok ügyét. Kubinszky Mihály (aki az 1868-as delegációt is vezette) 1880 elején elérte a vikáriusnál, hogy hozzájárulását adja ahhoz, hogy a Társulat „Bákóban és Szabófalván, a moldvai magyarság e két fő fészkeiben elemi iskolával kapcsolatos magyar tanítóképzőt állítson.”⁶⁴ Ez a terv azonban meghiúsult, ugyanis Deym váratlanul lemondott és az utóda a már említett Iosif Camilli lett.

Pedig a magyar iskolákra (ezen belül „papnevelde”) nagy szükség lett volna ekkor, ugyanis a moldvai csángók között szolgáló magyar lelkészek száma – részben a „konkurenciától” féltő olasz papok ellenállása (aknamunkája), részben a román egyházi és világi hatóságok ellenérdekeltsége miatt – az 1870-es, 80-as években is roppantul alacsony volt. (Az 1870-es évek közepén a „bennszülött” Petrás Incze János mellett csupán három magyarországi lelkész szolgált Moldvában.⁶⁵) Ráadásul a magyarországi püspöki kar azon törekvése, hogy magyar fennhatóság alá vonják a moldvai katolikus közösséget megbukott, mert – mint az előző fejezetben említettük – a Szentszék különböző megfontolások miatt inkább amellet döntött, hogy önálló egyházmegyéket hoz létre Romániában, és az 1884-ben felállított jászvásári püspökséget a bukaresti érsek alá rendeli.

Ettől kezdve a csángó-magyarok segélyezése is csak a jászvásári püspök engedélyével volt lehetséges. Ez önmagában is korlátozta a Társulat lehetőségeit, ugyanis az egyházi célokra történő anyagi hozzájárulás elérésének kizárólagos feltétele volt, hogy a támogatást igénylő egyházközségek vagy plébánosok egyházmegyei hatóságuk által ellátott pecséttel vagy támogató levéllel rendelkezzenek. Ezért a hetvenes–nyolcvanas években a segélykérő folyamodványok meggyérültek, ugyanis a jászvásári püspöki adminisztráció nem nézte jó szemmel a moldvai egyházközségek és a Társulat kapcsolatát.⁶⁶

Meg kell azonban jegyezzük, hogy nem csak a moldvai egyházvezetés tehető felelőssé azért, hogy 1860-tól a 80-as évek végéig összességében meglehetősen csekély volt a csángók anyagi támogatása. Bár a Szent László Társulat megalakulásának idején a moldvai magyar katolikusok támogatását jelölte meg fő céljának, és a segélyezés koordinálása céljából külön Állandó Csángó Bizottság is alakult, csakhogy – mint menetközben kiderült – az igényekhez képest meglehetősen csekély összeg állt a Társulat rendelkezésére – ráadásul ennek is csak kisebb része jutott a csángókhoz.⁶⁷

A Szent László Társulat eredeti elképzelése (nagyobb létszámú magyar misszionárius

kiküldése, katolikus iskolák felállítása) nem valósult meg, a kisebb-nagyobb segélyek a kialakult helyzeten nem változtat(hat)ak. (Jóval nagyobb eredményt tudtak felmutatni a havasalföldi magyar diaszpóra iskolahálózatának megteremtésében és támogatásában.) A Társulat tevékenységének jelentőségét inkább abban látjuk, hogy egyfajta fórumot jelentettek azok számára, akik tenni szerettek volna a moldvai csángó-magyarok érdekében, ébren tartották az érdeklődést a kérdés iránt.

A csángó-kérdésben újabb fordulat a kilencvenes években történt. 1895-ben egy svájci francia, Dominique/Dominic Jaquet került a jászvásári püspöki székbe, aki elődjéhez (Camillihez) képest toleránsabb magatartást tanúsított az egyházmegyéjében a hívek többségét kitevő magyarsággal szemben.

A püspök részben azért fordult segítségért 1895 júliusában a Bánffy-kormányhoz, mert igen nehéz anyagi helyzetben volt az egyházmegyéje.⁶⁸ A moldvai egyházmegye kisebb-nagyobb támogatást korábban is élvezett Magyarországról, ám most jóval nagyobb összegekről volt szó. A budapesti kormány ugyan felvállalta a jászvásári szeminárium megsegélyezését – cserébe megpróbálta elérni, hogy abban bizonyos tárgyakat magyarul is oktassanak. Hogy ez megtörtént-e, egyelőre nehéz eldönteni. Balla Gyula Lajos dormánfalvi misszionárius 1896 márciusában kelt tudósításában azt írta, hogy a papnevelében nem oktattak magyarul,⁶⁹ míg Felix Wieræinski jezsuita szemináriumi rektor ezt némiképp cáfoló híreket közölt egy 1896. decemberi levelében.⁷⁰ A két állítás önmagában véve nem zárja ki egymást, hiszen nem elképzelhetetlen, hogy a magyar nyelv tanítása éppen a magyar kormány tekintélyes mértékű szubvenciója nyomán indult meg az 1896/1897. évi tanév első szemeszterében. Sajnos a rektor beszámolójából nemcsak az nem derül ki, hogy mikor vette kezdetét a magyar nyelv tanítása, hanem az sem, hogy a növendékek heti hány órában tanulták azt. Mindenesetre ez alapján bizonyos, hogy a magyar kormány szándékaival ellentétben az ottani tanrend csak a nyelvtudás elsajátítását, illetve fejlesztését célzó nyelvórákat biztosított a csángó ifjak számára, az egyes tantárgyakat viszont románul tanították. Ennek ellenére a budapesti támogatás nem csökkent, sőt megduplázódott. Talán ennek (és az erőteljes budapesti nyomásnak) volt köszönhető, hogy Wieræinski már attól sem zárkózott el, hogy a szemináriuma magyar jezsuita tanárokat fogadjon. Ez az ígéretes kezdeményezés azonban a római jezsuita generális ellenkezésén bukott meg.⁷¹

A magyar befolyás növelésére hamarosan újabb esély nyílt. Kiderült ugyanis, Jaquet nem jó szemmel nézi, hogy elődje háttérbe szorította a ferenceseket és a jezsuitákra bízta a jászvásári szeminárium vezetését,⁷² ezért megpróbálta a Jézus Társaság befolyását visszaszorítani.⁷³ A püspök (aki maga is ferences volt) elhatározta egy „konkurens” papnevelde létrehozását – a ferencesek vezetésével. A Halasfalván felállítandó ferences papnevelde budapesti támogatásának fejében pedig azt ígérte, hogy ugyan „a román az oktatás általános nyelve kell” legyen, mivel ezt az oktatási törvény is megköveteli, de „a magyarnak kell a fiatal katolikus levita nyelvének lenni.”⁷⁴ Gróf Bánffy Dezső miniszterelnök hamarosan jelezte, hogy kész nagyobb áldozatot hozni a kántorképzővel egybekapcsolt noviciátus létrehozása és fenntartása érdekében. 1897 nyarán meg is indultak a konkrét tárgyalások, ám ezúttal a közös külügyminiszter, Agenor von Goluchowski lépett közbe: közölte Bánffyval, hogy megengedhetetlennek tartja a halasfalvi iskola segélyezését.⁷⁵ Bécsben ugyanis attól tartottak, hogy a kényes román–osztrák–magyar viszonyt⁷⁶ a csángó-kérdés is megterheli.⁷⁷ Ráadásul a miniszterelnöknek is meg kellett értenie: nem harcolhat egyszerre a magyarországi román iskolák romániai támogatása ellen (lásd a brassói román gimnázium ügyét⁷⁸) – miközben a csángók oktatásának támogatásával próbálkozik. Félő volt, hogy az egyházi oktatásügybe történő magyar beavatkozás a román vezetés válaszlépéseit válthatja ki a hazai román nemzetiségi oktatás kiterjesztése és Romániából történő szubvencionálása terén. (A magyar elutasítás ellenére a halasfalvi ferences szeminárium és kántorképző csak megnyílt. Mivel módszerei ugyanazok voltak, mint a jászvásári intézményé,

ebből is „janicsárképző” lett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a 2. világháború alatt a csángók román eredetének hamis teóriájával jelentkező, elrománosodott/elrománosított csángó, Iosif Petru Pal/Pál Péter József is itt végzett.⁷⁹⁾

Végeredményben az 1890-es évek végén a moldvai csángó-magyarság ügye a magyarországi belpolitika (a román kisebbség kérdése), a Monarchia érdekei (a szövetségi kapcsolat megmentése) és a határozott román asszimilációs politika miatt elbukott. Persze ezeket a bonyolult összefüggéseket a korabeli magyar közvélemény aligha érzekelte. Csak annyit láttak, hogy míg a román propaganda világgá kürtölheti, hogy Magyarországon mennyire „elnyomják” a románokat, addig a budapesti kormányok nem törődnek azzal, hogy a szomszéd állam milyen durva asszimilációs politikát folytat a területén élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel, többek közt a csángókkal szemben.⁸⁰⁾ (Györffy István etnográfus az 1. világháború kellős közepén, 1916-ban, amikor a két ország hadban állt egymással, azt hangoztatta, hogy „míg Románia az ő fajtestvéreinek elnyomását harsogta világszerte, addig maga olyan tervszerűséggel és kegyetlenséggel nyomta el közöttük élő szerencsétlen véreinket, amilyenre Európában kevés példát látunk”, és „a csángók azt is megköszönnék, ha csak annyi szabadságot tudnánk a részükre kieszközölni, amennyit nálunk az oláhoknak van.”⁸¹⁾

A 20. században egyébként az 1. világháborúban történt meg először, hogy magyar a magyar ellen harcolt. Románia 1916. augusztusi hadba lépését követően ugyanis előfordult, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság magyar anyanyelvű bakái az erdélyi vagy később az ojtói és a mărășești-i véres harcokban egymást lötték.⁸²⁾

A vesztes első világháborút követő béketárgyalásokon (ahol igazi tárgyalásokról, érdekegyeztetésről szó sem volt, csak a győztes fél diktátumának elfogadásáról) a magyar békedelegáció felvetette a moldvai csángó-magyarok ügyét is, ám az elkészített emlékiratot⁸³⁾ a béketanács figyelembe sem vette. A csángó-kérdés román belügy maradt – a moldvai magyar népcsoport továbbra is ki volt szolgáltatva a nemzetállamot építő politikai osztály önkényének.

1. 5. A moldvai csángók Nagy-Romániában

A trianoni békediktátum – paradox módon – a moldvai magyarság számára némi pozitív hatással is járt, ugyanis jórészt megszűnt a korábbi mesterséges elszigetelése az erdélyi magyarságtól. Ennek köszönhetően könnyebben el tudtak jutni a székelyföldi piacokra és a hagyományos csíksomlyói pünkösdi búcsúra. Korábban ugyanis elég nehéz lehetett útlevelhez jutni, mivel a román hatóságok igyekeztek távol tartani a csángókat Magyarországtól.⁸⁴⁾ (Az első búcsú megtartását 1922-ben engedélyezték a román hatóságok.)

Most már az erdélyi magyar szerzetesek és a katolikus lelkészek is könnyűszerrel átjárhattak Moldvába. (Például a csíksomlyói P. Kukla Tarziciusz 1923-tól egy évtizeden át karácsonykor, húsvétkor és a nyári hónapokban járta a még magyarul beszélő csángó falvakat.⁸⁵⁾ A bukovinai Józseffalva plébánosa, dr. Németh Kálmán a harmincas években ugyancsak rendszeresen misézett és gyóntatott magyarul több Bákó megyei faluban.⁸⁶⁾

A román hatóságok persze nem nézték jó szemmel a csángó-magyarok és erdélyi nyelvtestvéreik rendszeres találkozásait. A harmincas években a csendőrség a felbukkanása után minden „gyanús idegent” órákon belül kiutasított az adott csángó-magyar településről, legyen szó magyarországi vagy erdélyi(!) etnográfusról (Lükő Gábor és Szabó T. Attila⁸⁷⁾) vagy egyszerű turistáról. (Baumgartner Sándor, aki a harmincas években a iași-i teológia tanára volt, a saját szemével látta azt a csendőröknek adott utasítást, amely szerint minden odajövő magyart ki kell utasítani a csángó-magyar falvakból.⁸⁸⁾

Ami a csángó-magyarok lélekszámát illeti, Nagy-Románia létrehozása után az első népszámlálás 1930-ban történt. Ekkor 109 953 római katolikust mutattak ki Moldvában, amelyből – a statisztika szerint – csupán 23 800 volt magyar anyanyelvű. Ha azonban az

1930-as népszámlálás nyilvánosságra hozott adatait kicsit alaposabban megvizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy számlálóbiztosok (tanítók, jegyzők) meghamisították az adatokat, vagy pedig a megfélemlített csángó-magyarok „önként” romának vallották magukat. Például Onyesten, ahol a századfordulón a népesség fele még magyar volt, 1930-ban a 2 945 lakosból 1 236 vallotta magát római katolikusnak, de csak 672 magyar anyanyelvűnek és 57 magyar nemzetiségűnek. Még cifrább Külső-Rekecsény esete, ahol egy magyar nemzetiségűt sem „találtak” az összeírók – de 833 személy magyar anyanyelvűnek jegyeztette be magát. Ugyancsak különös, hogy még az ötvenes években is tiszta csángó-magyar falunak tekinthető Somoskán a statisztika szerint egyetlen magyar anyanyelvű lakos sem élt, Klézsén pedig csak egy.⁸⁹ (Az utóbbi helyen – a jó harminc évvel korábban kiadott *Románia Nagy Földrajzi Szótára* szerint – még majd’ 2 400 magyar lakott.) Tánzos Vilmos kolozsvári néprajzkutató egyetemi tanár számításai szerint valójában ekkor még mintegy 45 ezer magyarul beszélő csángóval lehet számolni.⁹⁰ Ez azt jelenti, hogy ha figyelembe vesszük is a statisztikai torzításokat, a tendencia mégis csak az, hogy a római katolikus népességen belül a román anyanyelvűek aránya tovább nőtt. Itt jegyezzük meg, hogy a fokozatos nyelvcsere nem jelentett azonnal teljes mértékű etnikai identitásváltást is, mivel a közösségekben átmenetileg kialakult egy, mindkét nyelvet integráló csángó („katolikus”) azonosságtudat.⁹¹

A moldvai csángók közt megfordult magyar etnográfusok, nyelvészek, újságírók egybehangzóan arról számoltak be, hogy a nagy szegénységben élő, még magyar nyelvet beszélő csángók nagyon el vannak keseredve, hogy minden kérésük dacára sem engedélyezték az egyházi hatóságok a magyar nyelvű pasztorációt.⁹² Persze még mindig akadtak olyan „renitens” csángók, akik nem tudtak belenyugodni, hogy nem kaphatnak az ő nyelvükön beszélő papot. 1930-ban⁹³ 1 396 (!) forrófalvi (kákovai), nagypataki és újfalui (ferdinándi) csángó nevében újabb kérvény írtak a Szentatyának. Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek, a Szent László Társulat elnökének a XI. Pius pápa számára írott 1933. októberi emlékiratában pedig azt olvashatjuk, hogy „nemrég bogdánfalvi, tisztán magyar plébánia hívői (3 500 lélek) eljuttattak Őszentségéhez egy 374 ember által aláírt kérvényt azért, hogy a Szentszék méltóztassék egy magyar papot küldeni hozzájuk, aki nem tagadja meg és nem tagadja le az ősei nyelvét, és aki tudja és akarja is magyarul meghallgatni a gyónásokat, és még inkább az öregek és betegek gyónását, hiszen ez utóbbiak – lévén a halál előtti vallásos vigasz és szent vallásunk tanítása híján – nem tudnak felkészülni a keresztényi távozásra. Olyan panaszok is eljutottak hozzánk, hogy a magyar nyelvet nem ismerő papok nem egyszer megtagadták a feloldozást azoktól a haldoklóktól, akiknek csak magyar nyelvű imakönyveik voltak.”⁹⁴ Mindezek az „esedezések” ugyanúgy eredménytelennek bizonyultak, mint a korábbi századokban vagy 1945 után.

Ami a csángók támogatását illeti, az a Szent László Társulat, amely az 1870-es években még különféle segélyeket folyósított Moldvába, 1920 után „a politikai feszültség miatt” még a havasalföldi diaszpóra támogatásával is kénytelen volt felhagyni, a csángók ügyében „a legnagyobb erőfeszítés mellett sem” tehetett már semmit.⁹⁵ Erejükből csak annyira futotta, hogy Shvoy püspök, a Társulat elnöke az 1933. októberi római útján emlékiratot terjesztett a Szentszék elé, melyben részletesen feltárta „a bukovinai és moldvai csángók elhagyott, szomorú helyzetét”,⁹⁶ és egyben segítséget kért a bukaresti, elkobzott ingatlanainak visszaszerzése érdekében. Ez a közbenjárás azonban teljesen eredménytelennek bizonyult.

Nem csak „kívülről”, hanem „belülről” sem érkezett segítség a csángó-magyarok számára. Az Országos Magyar Párt – bár az 1924-es brassói nagygyűlésen megjelent egy csángó delegáció – nem akart „új frontot nyitni” azzal, hogy felvállalja a csángók érdekképviseletét is. Így a két világháború között ez a népcsoport továbbra is „árvaságra” ítéltetett. Egyébként a hatóságok igyekeztek minden erdélyi kapcsolattól elvágni a csángókat. Ezért akadályozták meg azt is, hogy – magyar nyelvű elemi iskolák nem lévén Moldvában – a

gyermekek erdélyi magyar felekezeti iskolákba menjenek. Azoknak az iskoláknak, amelyek felvettek csángó gyermekeket is – az Anghelescu-féle sovinszta oktatási törvényre hivatkozva – megvonták a nyilvánossági jogát, ugyanis a hatóságok a csángókat ab ovo románoknak tekintették, ezért magyar felekezeti iskolában nem tanulhattak.⁹⁷

A harmincas évek elején már csak az igen idős Neumann Péter, bogdánfalvi lelkész misézett és gyóntatott magyarul, a másik magyar papot, Ferencz Jánost egy, már csak románul beszélő katolikusok által lakott faluba helyezte püspöke. Sebestény Antal, a bukovinai Hadikfalva esperes-plébánosa 1936-ban 6–7 csángó származású papról tudott, akik „meglehetősen beszélnek magyarul”, de ezeket olyan csángó falvakba helyezték, ahol „magyar nyelvre már nincs szükség.”⁹⁸ Éppen ezért a magyar kántorok még fontosabbá váltak a magyar nyelvűkhöz ragaszkodó közösségek életében. „A kántor a nép lelkéhez sokkal közelebb van, ha tudása és hatalma kevesebb is, gyakorlati hatása óriási” – írta Péter Gergely trunki kántor 1939-ben.⁹⁹ A magyar kántorok száma azonban egyre csökkent, ugyanis a megüresedett helyekre már a halasfalvi kántorképzőben végzett „janicsár-kántorok” kerültek.

A harmincas évek második felében egy esetben fordult elő, hogy „kívülről” került kántor Moldvába: 1937 és 1940 közt ugyanis a Szent László Társulat támogatásával¹⁰⁰ egy bukovinai székely, Péter Gergely volt a trunki kántor. Mivel azonban ő a tiltás ellenére is csak tartott magyar nyelven szentmiséket és gyóntatott, ezért kénytelen volt a 2. bécsi döntés után otthagyni Moldvát, mert – mint írja – „az utóbbi időben állandó megfigyelés alatt voltam, és minden magyar szó, megmozdulás lehetetlenné vált, küldetésem eredményessége megszűnt. Ami lehetett, mindent megtettem, de már csak az elfogatásom elől menekültem.”¹⁰¹

A helyzet már a húszas évek végére odáig fajult, hogy például a színmagyar Forrófalván/Kákován a plébános, Romilla Bonaventura a szószékről kijelenthette: „Legyen átkozott a magyar nyelv és aki magyarul beszél!” (A faluban pedig megtiltotta a guzsalyasokat és kalákákat, mert ott addig magyar nyelvű beszéd és nótázás folyt, sőt, sovinszta elvakultságában odáig ment, hogy azzal fenyegetőzött: nem esketi össze azt a fiatal párt, amelyik nem tudja románul a katekizmust.¹⁰²) Bonaventura tulajdonképpen csak előljárójának az álláspontját képviselte: Mihai Robu püspök ugyanis 1938-ban rendeletileg tiltotta meg, hogy – már ahol addig még megtörténhetett – magyar nyelven dicsérhessék a Teremtőt.¹⁰³

Egy évvel később a világi hatalom is „bekeményített”: Bákó megye prefektusa elrendelte, hogy „a katolikus templomokban az istentiszteletet csak románul és latinul szabad mondani. A papoknak és kántoroknak nem szabad az egyházi énekeket más nyelven énekelni, csak románul és latinul. [...] Mindenkit szigorúan megbüntetünk, aki ez ellen vét.”¹⁰⁴ Ez a rendelet nem csak azért érintett érzékenyen néhány csángó-magyar falut, mert ott – mint említettük – korábban az odalátogató csíksomlyói ferencesektől legalább alkalmanként lehetett hallani magyar nyelvű misét, hanem azért is, mert ott, ahol addig a „deák” (kántor) legalább az énekek egy részét magyarul énekelhette, ennek véget kellett vetni.¹⁰⁵ (A harmincas években a magyar nyelvű, magyar érzelmű kántorokat már nemcsak a papok, hanem a világi hatóságok is üldözték. Az egyik kántort, aki éveken keresztül vezette híveit a csíksomlyói búcsúba, a főszolgabíró megfenyegette, hogy „összetöri”, ha nem hagy fel tevékenységével.¹⁰⁶) Úgy tűnik azonban, hogy ennek a prefektusi rendeletnek is voltak megszegői, ugyanis „a Bákó megyei papság újabb kérésére” a csendőrségre idéztették az összes kántort és „börtönbüntetés, elhurcolás fenyegetésével” tiltották el „egyszer s mindenkorra a magyar éneket és magyar imát.”¹⁰⁷

1. 6. Kísérlet a csángó-magyarok Magyarországra telepítésére a 2. világháború alatt

1940 őszen–telén a másik, Kárpátokon túl élő magyar népcsoport, a mintegy 15 000-re tehető bukovinai székelyek – bizonyos, itt nem részletezendő¹⁰⁸ külső körülmények és Németh Kálmán, józseffalvi plébános agitációja hatására – úgy döntöttek, hogy megszabadulnak a

román uralom alól és „hazatérnek” Magyarországra. Mivel egyre többen szöktek át Magyarországra, az addig habozó budapesti kormány 1941 májusában megegyezett Bukaresttel, és szervezeten áttelepítette Magyarországra az összes székelyt. Néhány családon kívül csupán a hívek nélkül maradt négy katolikus lelkész maradt hátra Bukovinában. Őket a jászvásári püspök, Mihai Robu¹⁰⁹ kihelyezte néhány olyan csángó faluba, ahol a hívek még magyar nyelvűek voltak: Bogdánfalvára, Pusztinára, Valényba és Gorzafalvára. (Erre a lépésre a nagy lelkészhiány miatt kényszerült Robu.¹¹⁰)

A püspök ezt a döntését azonban hamar megbánhatta. A Bukovinából átjött katolikus lelkészek ugyanis elkezdtek agitálni híveiket, arra biztatván őket, hogy kövessék a bukovinai székelyek példáját és telepedjenek ki Magyarországra.¹¹¹ Végül nem is a püspök távolította el őket, hanem önként menekültek el. A román nyelvű és identitástudatú plébánosok ugyanis – részben az agitáció miatt, de azért is, mert veszélyes konkurenciát láttak az alkalomadtán magyarul is gyóntató papokban –, feljelentették a hadbírószágon lelkész testvéreiket, akiknek ezért 1941 őszen–telén sürgősen Magyarországra kellett távozniuk.

A csángó-magyarokat nem kellett különösen biztatni, mert amikor 1941 nyarán híret vették, hogy a székelyek mind otthagyták Bukovinát, és az 1941 tavaszán Jugoszláviától visszafoglalt, jórészt magyar lakosságú Bácskában földet, házat kaptak, közöttük is mindinkább erősödött a „hazatérés vágya.”¹¹²

1941. szeptember elején két csángó-magyar falu: Lábnyik és Gajcsána-Magyarfalu lakosságának képviselőiben a magyar diplomáciai képviselőten megjelent egy küldöttség, és kérte a hazatelepítésüket. Az ekkor hallott információk hatására Nagy László bukaresti követ azt jelentette a magyar külügyminisztériumnak, hogy az áttelepedési szándék – legalábbis bizonyos falvakban – elég erős, „különösen tapasztalható a szegény rétegekben és a fiatalabb korosztályokban, amely utóbbiak a rendkívüli terhes román katonai szolgálat elől szeretnének ily módon menekülni.”¹¹³ (Egyébként a néhány hónapig Moldvában szolgáló bukovinai lelkészekről a követ azt hallotta, hogy a román papok áskálódása dacára a helyi hatóságok „a moldvai csángók esetleges Magyarországra való áttelepítésének gondolatával megbarátkoznának, illetve az elé nem gördítenének nagyobb akadályt.” Ezért felhívta a figyelmet arra, hogy a csángók esetleges repatriálásánál ugyanazt a módszert kellene alkalmazni, mint ami kezdetben a bukovinai székelyek esetében történt: a „lassú beszüremkedést”, az egyenkénti áttelepedést).

A csángó-magyarok „lassú beszüremkedése” tehát 1941 őszen kezdődött el. 1942 februárjáig összesen mintegy 100–110 családnak állították ki a hazatérési igazolványt, ám mint utólag kiderült, ténylegesen csak 32 családfő (119 családtaggal) és 17 „egyes személy” távozott el Moldvából, a többiek – bár már lemondtak a román állampolgárságról és házukat, földjüket eladták – nem telepedtek át.¹¹⁴ Számos korabeli forrás szól arról, hogy eredetileg jóval többen szándékoztak kitelepedni, mint ahányan végül is elhagyták a szülőfalujukat. Hogy azok, akik már a bevándorlási engedélyt is megszerezték miért maradtak mégis, arra az a magyarázat, hogy a család férfitagjait időközben behívták katonának, és nélkülük nem akartak útnak indulni. Emellett a román hatóságok 1941. nyarától két éven keresztül korlátozták a belső utazásokat, sokan emiatt el sem tudtak jutni a bukaresti magyar követségre. Arra is akadt azonban példa, hogy a hatóságok léptek közbe: három klézsei gazdát a román hatóságok lecsuktak, „mert magyar propagandát fejtettek ki” azáltal, hogy előkészítették a csángó-magyarok áttelepedését.¹¹⁵

Végeredményben 1942 tavaszáig elenyésző számú csángó-magyar telepedett át Magyarországra: az elszórt adatok szerint számukat aligha tehetjük többre 40 családnál, mintegy 160 személynél.

1942 tavaszától két évre szinte teljesen leállt a csángó-magyarok áttelepedése. Ennek oka a román utazási korlátozás volt, részben az, hogy a magyar hatóságok szüneteltették az úti okmányok kiadását. (1943-ban annak a mintegy *negyven* csángó-magyarnek, akik csupán a

román utazási korlátozások miatt nem tudták kivenni a papírjaikat Bukarestben, lehetővé tették, hogy kiutazzanak Romániából.¹¹⁶⁾

1944 elejéig tehát a magyar kormányzat nem foglalkozott a csángók áttelepítésének kérdésével. Ekkor azonban ismét úgy tűnt, hogy végre megfelelő az alkalom a moldvai csángó-magyarok „hazahozatalára”. Az orosz front ugyanis megközelítette Románia keleti határát, és Budapestre eljutott annak híre, hogy a román hatóságok elrendelték Besszarábia és Bukovina kiürítését,¹¹⁷ sőt egy bizalmas értesülés szerint a bukaresti kormány felszólította a Szerettől keletre eső terület lakosságát, hogy „akinek a Szeret jobb partján – atyafiságnál vagy egyebütt – elhelyezkedési lehetősége van, igyekezzék oda áthúzódni.”¹¹⁸

Eleinte az az elképzelés fogalmazódott meg, hogy a román kormánnyal megkötendő, kétoldalú megállapodás keretében kellene rendezni a kérdést. (Mint ahogy 1941 májusában a bukovinai székelyek esetében történt.) A külügy azonban nem bízott abban, hogy sikerül ebben a kérdésben Bukaresttel megegyezni. Úgy vélték, hogy a románok valószínűleg csupán azoknak a kiengedéséről lesznek hajlandók tárgyalni, akik az 1930-as népszámlálás szerint magyar nemzetiségűnek vagy magyar anyanyelvűnek vallották magukat. Félő volt azonban, hogy még ennyit is nehezen fognak a románok kiengedni, „nemcsak azért, mert szorgalmas és dolgos elemet képeznek, hanem mert előreláthatólag nem akarják az általuk románnak tartott moldvai román. katolikusok számát sem csökkenteni...”¹¹⁹ Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy az asszimilációs politika miatt a magyarsághoz való tartozás tudata is elhalványult a csángók egy részében, ezért kérdéses, hogy az önkéntes áttelepülést – egy esetleges, a sovíniszta szellemiségű papság részéről kiinduló ellenpropaganda közepette – mennyien fogják vállalni.¹²⁰ (A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő M. kir. Kormánybiztosság vezetője, Bonczos Miklós kormánybiztos februárban úgy becsülte, hogy „mintegy 15 000 csángó családra kell számítani, ami 75 000 főt jelent.”¹²¹ Júliusban azonban egy anonim feljegyzésben azt állították, hogy „a múlt hetekben átjött moldvai csángó-magyarok elbeszélése szerint, ha lehetőség nyílik, mintegy 50 000 lélek önkéntes hazatérésére lehet számítani.”¹²²) Bár Bonczos kormánybiztos a Kállay Miklóshoz írott, február 21-i átiratában kijelentette, hogy „vállalom a román kormány hozzájárulása nélkül is, hogy a moldvai csángókat otthonukból megfelelő propaganda hatása alapján kiemelem...”¹²³ de egy ilyen, Moldva egyes területein folytatott nyilvános agitációt a román hatóságok nyilvánvalóan nem tűrtek volna.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően megalakuló új Sztójay-kormány április elején jóváhagyta a kormánybiztosság titkos szervező munkáját. A helyszínen történő tájékozódás és részben a szervezkedés egyik kulcsfigurája a brassói magyar főkonzulátus sajtóelőadója, Baumgartner (1941-től: Besenyő) Sándor volt, aki alapos terepismerettel rendelkezett, hiszen – mint említettük – a harmincas években a iași-i katolikus teológián tanított. Áprilisban titokban felkereste a Bákó megyei csángó-magyar településeket, és a fontosabb falvakban „sejteket” állított fel vagyis „bizalmi férfiak” hálózatát hozta létre, azzal a feladattal, hogy lehetőség szerint „hálózák be” az összes, még csángó-magyarok által lakott falvakat, persze lehetőleg úgy, hogy a román hatóságok ne szerezzenek tudomást erről.¹²⁴ Amikor pedig a hatóságok majd elrendelik az érintett megyék lakosságának kiürítését, akkor minél nagyobb részüket Magyarország felé „térítsék el”.

Besenyő terve egyrészt arra épült, hogy a front közeledtekor Bákó megyében is olyan nagyarányú lakossági kitelepítés fog történni, mint Besszarábiában és Bukovinában. Másrészt arra számított, hogy a bizalmi emberei a román hatóságok tudta nélkül tudnak szervezkedni, és a csángó-magyarokat sikerül megnyerni az áttelepedés gondolatának.

Nem csak Besenyő Sándor járt ekkor a csángók között, hanem – mint az egy szigorúan bizalmas jelentésből¹²⁵ kiderül – a magyar katonai felderítés is kiküldte néhány emberét a csángók közé. A jelentés összeállítója szerint azonban korántsem olyan megnyugtató a helyzet, mint azt Besenyő korábban állította. Ugyanazzal a problémával kell szembenézni,

mint amely korábban is akadályozta a csángók-magyarok tömeges áttelepedését: már szinte mindenkit behívtak a román hadseregbe, ezért „hiányzik a férfiaknak az a rétege, amely már koránál fogva is hivatva volna családja sorsát illetően dönteni. [...] Átdobott embereink általános véleménye az, hogy csángó magyarjaink örömmel fogadták a hazatelepítés lehetőségét, de a távollévő apa, férj, fiú stb. hiányában nehezen fogtak elhatározásra jutni.”

Bár 1944 nyarán a tervszerű, nagyarányú áttelepítés a fenti nehézségek miatt nem kezdődött el, a csángó-magyarok beszivárgása folyamatos volt. Megbízható statisztikával az 1944. augusztus végéig áttelepült csángók számáról ugyan nem rendelkezünk, a töredékes információk alapján úgy tűnik, 1944 nyarán mintegy 250 személy lépte át a magyar–román határt.¹²⁶ Pusztinán (ahonnan a legtöbb áttelepülő származott) a román hatóságok magatartása miatt egyébként a hangulat már olyan elkeseredett volt, hogy – mint az egyik korabeli jelentésben olvasható – „csomagol az egész község, át akar jönni mindenki, még a pap is.”¹²⁷

Miközben lassan „szivárogtak” befelé az országba a moldvai csángó-magyar családok, tovább folyt a tervezgetés arról, hogy miként is lehetne legalább a Bákó megyeieket a megfelelő pillanatban „hazahozni”. A *Külföldi Magyarokat Hazatelepítő M. kir. Kormánybiztosság* terve továbbra is arra alapozódott, hogy: 1) amint sor kerül egy esetleges orosz előrenyomulásra, akkor a moldvai lakosok nagy részét is áttelepítik Munténiába vagy Olténiába; 2) ebben az esetben a menekültek a legrövidebb útvonalon,¹²⁸ Háromszéken keresztül jutnak ismét román területre; 3) ekkor pedig „feltűnés nélkül átjöhetnek csángó testvéreink is” – csak ők Magyarországon maradnának. A kormánybiztosság munkatársainak optimizmusát az is növelte, hogy mindazok a csángó-magyarok, akik addig áttelepültek Magyarországra, és a Bácskában házat, földet, élő és holt felszerelést kaptak, sűrűn leveleztek az otthoniakkal, akik – a válaszlevelek tanúsága szerint – „felkészültek arra, hogy a legelső alkalommal Magyarországra hazatérjenek.”¹²⁹

Hiába volt azonban a nagy készülődés, egy váratlan esemény keresztülhúzta a számításokat. Augusztus 23-án a bukaresti királyi palotában I. Mihály letartóztatta Antonescu marsall, „nemzetvezetőt”, és bejelentette, hogy Románia szakít addigi szövetségeseivel, és átáll az antifasiszta táborba. Ennek az egyik következménye az lett, hogy a szovjet csapatokkal szembeni katonai ellenállás megszűnt, és természetesen elmaradt Bákó megye kiürítése is.

Nem sikerült tehát megvalósítani azt az elképzelést, amely – mint korábban szó volt róla – már 1848–49-ben is felmerült vagyis hogy a még magyar tudatú, magyar anyanyelvű csángókat Moldvából visszatelepítsék Magyarországra (ahonnan egyébként őseik az újkorban kitelepültek).

Összesen legfeljebb egy-, másfélezer csángó¹³⁰ került át augusztus végéig Magyarországra, hogy aztán 1945-ben a Dunántúlon, a kitelepített svábok falvaiban jussanak házhoz, földhöz. Amint azonban eljutott a híre annak, hogy a háború alatt kitelepedett csángó-magyaroknak a sorsa végre¹³¹ jóra fordult, az otthon maradtak közül számosan akarták követni földijeiket, családtagjaikat.

2. KITELEPEDÉS VAGY EMANCIPÁCIÓ? A MOLDAVI CSÁNGÓ-MAGYAROK A „NÉPI DEMOKRÁCIA” ÉVEIBEN (1945–1959)

2. 1. A kivándorlási láz folytatódása a világháború után

A 2. világháború alatti magyar kormányok hiába szerették volna, hogy minél több csángó-magyar áttelepedjen Magyarországra – mint láttuk –, különféle okok miatt a felkínált lehetőséggel csak igen kevesen tudtak élni. Akik kénytelenek voltak otthon maradni, a háború után joggal gondolhatták, hogy ami nem sikerült korábban, az majd most, amikor mindkét országban „demokratikus” (szovjetbarát) kormány van hatalmon, menni fog. Arról nem volt –

nem is lehetett – tudomásuk, hogy a magyar külügyminisztériumban az az álláspont kristályosodott ki, miszerint Romániából lehetőség szerint senkit sem szabad befogadni. Az új, Nagy Ferenc kisgazdapárti politikus vezette kormány ugyanis számos forrásból olyan információkhoz jutott, hogy a – magát „magyarbarátnak” hirdető – román vezetés a béketárgyalások lezárulása előtt, amennyire csak lehet, „magyartalanítani” szeretné Erdélyt.¹³²

Emiatt hiába kereste fel 1946 májusában egy pusztinai és egy lézpedi csángó-magyar a Magyar Missziót¹³³ azíránt érdeklődve, hogy a két falu lakói, valamint „a más községekben élő csángók” nagy része „milyen körülmények között és hogyan tudnak Magyarországra költözni”, mert biztató szónál más egyebet nem kaptak.¹³⁴

A külügyi vezetés annak ellenére volt elutasító ebben a kérdésben, hogy a csángó-kérdés egyik legismertebb szakértője, Domokos Pál Péter – a Szent László Társulat alelnökével, Beresztóczy Miklóssal együtt – egy elaborátumban a csángók hazahozatalát szorgalmazták. „Meg kell nyerni őket a [ki]telepedés ügyének. A munkát egy-két papjuk útján és a már kitelepültek rokonai kapcsolatai útján lehet és szabad elkezdni.” – írták. Az agitációt követően a két állam „a nagyhatalmak tudtával és beleegyezésével” állapodjon meg a csángók kitelepedéséről, ugyanis „pillanatig sem szabad őket tovább Románia kezében hagyni, mert akkor ha ott maradnak, menthetetlenül elpusztulnak a magyarság számára.”¹³⁵

A csángó-magyarokat számos tényező ösztönözte a kivándorlásra. Az egyik – mondhatni – hagyományos: a magyar nyelvű liturgia tilalma, a magyarul tudó papok hiánya. Ráadásul ha kérvényezni merészelték, hogy magyar lelkészt küldjenek közéjük, „úgy a pap nem átallja Krisztust ajkára véve azt válaszolni, hogy Jézust és a hitet sérti ez a kívánság.”¹³⁶

A 2. világháború után azonban a rég meglévő sérelmek mellé újabbak is keletkeztek. A magyarelles nacionalizmus magasra csapó lángjai a Moldvában élő népcsoportot is elérték, minek következtében volt, ahol azzal fenyegették meg a csángó-magyarokat, hogy a németek után őket is kihurcolják a Szovjetunióba: „Aszonták idegenek vagyunk, s fel akartak gyűtteni münköt, hogy vigyenek Oroszországba, met magyarok vagyunk. [...] Utolján elmentek a mi apáink a község házára, hogy hát hagyjanak, ne vigyenek minket, met mik románok vagyunk. Vótak osztán civilek es németek, a szomszéd faluból, elvitték azokat” – mondta egy ojtózi csángó évtizedekkel később Gazda Istvánnak.¹³⁷

A földreform során több helyen szándékosan kihagyták az igényjogosult csángó-magyarokat a földjuttatásból.¹³⁸ A földkérdés évszázados probléma volt azon a vidéken is (az 1907-es romániai parasztfelkelésben ezért vett részt olyan sok csángó falu), emiatt ez igen komoly sérelme volt a megélhetési nehézségekkel küszködő csángó-magyaroknak. Mivel egész Romániában agrárnépesség-felesleg volt 1945-ben is, vagyis az igényekhez képest túl kevés volt a szétosztható földbirtok, a vegyes etnikumú régiókban általában a kisebbségek (itt éppen a csángó-magyarok) rovására hajtották végre a földreformot.

A földreform anomáliái mellett ráadásul Moldvát az évszázad egyik legnagyobb aszálya sújtotta 1946–47-ben.¹³⁹ Ez a természeti csapás sokakat arra kényszerített, hogy máshol keressék a boldogulásukat. A csángók tömegei lépték át ekkor a Kárpátokat, hogy a családjuknak betevő falatot szerezzenek. Sokan mentek dolgozni a Szászföldre, a Bánátba és Erdély magyarlakta vidékeire,¹⁴⁰ de akadtak olyanok is, akik a hosszan tartó szárazság okozta éhínség miatt egyenesen Magyarországra szerettek volna vándorolni.

Végezetül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az 1941–44 folyamán Magyarországra kikerült csángó-magyarok példája is igencsak hatott. Mint korábban említettük, a háború alatt (és 1945 után) a kitelepültek rendszeresen leveleztek az otthon maradt rokonokkal, ismerősökkel. Ráadásul néhányan családtagjaikat meglátogatandó, 1945–46-ban vissza tudtak szökni Moldvába. Tőlük is értesülhettek arról az otthoniak, hogy a Délvidékről a világháború végén a bukovinai székelyekkel együtt el kellett ugyan menekülniük, de a Dunántúlon – a kitelepített svábok falvaiban – végre végleges otthonra

leltek, kaptak házat, földet.

A budapesti külügyi vezetést erősen aggasztotta az a hír, hogy Moldvából nagyobb csángó-magyar tömegek szeretnének átköltözni Magyarországra, akiket ha befogadnak, azzal olyan precedenst teremtenek, amellyel megkönnyítik a románok – korábban említett – „magyartalanító” szándékait. Ezért a külügyminisztérium arra utasította a Magyar Misszió diplomatáit, hogy semmiféle konkrét ígéretet ne tegyenek az áttelepedési feltételek iránt érdeklődő csángó-magyaroknak. Ennek megfelelően a diplomáciai képviselőn a pusztinai és a lézpedi földművest is azzal igyekeztek megnyugtatni, hogy „a béketárgyalások alkalmával szószólójuk lesz a Magyar Köztársaság. Ez mindent meg fog tenni, hogy legyen magyar papjuk, jegyzőjük, tanítójuk.”¹⁴¹ A moldvai csángó-magyarok ügye azonban a béketárgyalások alatt nem került terítékre. A magyar kormány ugyanis kezdetben a határmódosítást erőltette, majd amikor kiderült, hogy a nagyhatalmak ezt nem támogatják, az utolsó pillanatban megkíséreltek a magyar és a román békeszerződésbe belevetetni egy kisebbségvédelmi záradékot (amely talán a csángók helyzetén is javított volna, ha a gyakorlatban is érvényesülnek az előírásai). Ám ez utóbbi már jócskán elkésett akció volt, és ebből sem lett semmi.¹⁴²

A csángó-magyarok – minderről nem tudván – továbbra is abban reménykedtek, hogy sikerül valami úton-módon kitelepedniük. 1946 októberében a Budapesten a Magyar Áttelepedési Kormánybiztosságnál megjelent két, a Dunántúlon már letelepedett csángó (akik visszazöktek egy kis időre a családjaikhoz), és közölte, hogy Pusztina fele ki szeretne telepedni Magyarországra. Azt is elmondta, hogy a Groza-kormány „magyarbarát” propagandája, a sok ígéret ellenére a helyzet változatlan: „A lézpedi csángó magyarság r. kath. egyházi bizottsága mintegy 400 lélek nevében kérte a Bacău megyei r. kath. esperest, hogy a templomban állítsák vissza a magyar istentiszteletet, mivelhogy arról értesültek, hogy a kisebbségeknek Románia megadja a teljes kisebbségi jogokat. Erre a kérésükre az esperes azt válaszolta, hogy r. kath. papot nem kapnak, még 10 év múlva sem. Az istentisztelet anyanyelvi kérdése pedig el van intézve. Az istentiszteletet román nyelven kell folytatni...”¹⁴³

Nem csoda, ha ezek után azokban a falvakban, ahonnan a világháború alatt több-kevesebb csángó-magyar kikerült Magyarországra, az otthon maradtak közül sokan készülődtek áttelepedni. A készülődést 1947 tavaszán egyfajta suttogó propaganda is erősítette. Elterjedt ugyanis az a hír, hogy „Magyarország elfogadja a magyarjait. Aki ki akar menni, azok akkor menjenek Bukarestbe, csináltassanak pasaportot, el lehet adni mindent, s menjenek ki Magyarországra.”¹⁴⁴ Részben ennek hatására többen érdeklődtek a magyar diplomáciai képviselőn, hogy miként lehet a megfelelő papírok beszerzése után Magyarországra telepedni.

Az első csoportnak még szerencséje volt (vagy a kenőpénz segített?), így 1947 februárjában 13 lányi család (96 fő) áttelepedhetett Magyarországra.¹⁴⁵ Amikor pár hónappal később, május elején egy újabb csoport (119 család) szeretett volna a Magyar Politikai Misszió segítségével áttelepedni, a belügyi hatóságok azt közölték, hogy ahhoz nem járulhatnak hozzá, mert még a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény keretében Magyarországra érkezők „letelepítését sem tudták teljes mértékben megoldani.”¹⁴⁶

Néhány nappal később azonban újabb csoport, illetve képviselője jelentkezett a diplomáciai képviselőnél: Ignác István 94 lézpedi csángó család nevében kereste fel a Missziót azzal, hogy ők is át szeretnének telepedni. A magyar hatóságok azonban megrémültek: miként a külügyminisztérium egyik feljegyzéséből kiderül, attól tartottak, hogy „fentiek repatriálása maga után vonhatja az egész moldvai csángóság áttelepülését”.¹⁴⁷ (A kiemelés tőlünk.) Tehát míg 1941 és 1944 között az akkori magyar hatóságok, kormánytényezők támogatták a csángó-magyarok tömeges áttelepedését, a megváltozott körülmények miatt most Budapesten kimondottan elleneztek azt.

A megváltozott álláspontot a 101 pusztinai, lézpedi és klézsei csángó kálváriája

világítja meg legjobban. A szerencsétlen 24 család – feltehetően felülve az utólag alaptalannak bizonyuló „suttogó propagandának” (mármint hogy Magyarországon az áttelepülők a kitelepített svábok földjeit megkapják) – lemondván a román állampolgárságról, eladván minden ingó és ingatlan vagyonukat – némely lelkiismeretlen bukaresti ügyvéd közreműködésével (jó nagy pénzért) román kitelepítő útlevelét csináltatott, de azt nem tudták, hogy a repatriáláshoz szükséges a magyar állam befogadó vízumja is. Ez csak akkor derült ki, amikor a csoport valamikor május végén¹⁴⁸ Kürtösre ért, és a magyar hatóságok a megfelelő okmányok hiányában nem engedték be őket az országba.¹⁴⁹ A 101 csángó hányattatása egész nyáron tartott, a budapesti illetékesek hajthatatlanok voltak. Annak ellenére, hogy a Külügyminisztériumban értesültek arról, hogy a csángók „a legkétségbeejtőbb helyzetben” vannak és „élelmük egyáltalán nincsen, úgyhogy az éhhalállal küzdenek”,¹⁵⁰ folyt a bürokratikus huzavona. Magyar részről arra igyekeztek rávenni a román kormányt, hogy fogadják vissza – a már állampolgárságukról lemondott – csángókat, és kárpótolják őket az elkótyavetyélt vagyonukért. A Groza-kormány ugyan ígéretet (fölvetődött, hogy a Bánátban telepítik le őket),¹⁵¹ ám ebből nem lett semmi. 1947. augusztus 5-én már Rajk László belügyminiszter is azt javasolta a Minisztertanácsnak, hogy – kivételesen – engedjék be a családokat.¹⁵² Ebbe azonban a Dinnyés-kormány nem ment bele, ugyanis román viszonylatban már egy éve az volt egyik problémájuk, hogy miként tudnák visszaküldeni azokat a személyeket, akiket a román hatóságok – különféle mondvacsinált indokokkal – önkényesen Magyarországra toloncoltak.¹⁵³ Ha pedig a csángókat befogadják – az mégiscsak precedensnek számít, amitől pedig mindenképp tartózkodni akartak. Emiatt aztán majd fél év hányódás után, szeptemberben a csoport nagy része – nincstelen földönfutóként,¹⁵⁴ szégyenszemre – kénytelen volt visszatérni a szülőfalujába.

A csoport egy kisebb részének, hat családnak azonban valamilyen úton-módon csak sikerült áttelepednie. Két klézsei asszony elbeszélése szerint néhányan (talán ketten)¹⁵⁵ átszöktek a „zöldhatáron” („nagyapa avval a lézpedi Facsaras Ferencvel ott csúsztak haslag [át] a határon”) és Budapesten valamelyik miniszternél(?) kijárták, hogy kapjanak beutazási vízumot: „S mikor jöttek a zigagsággal, ott vót hat család. Ki lézpedi, ki klézsei, ott a határnál. S akkor, amikor nagyapa hozta a zigagságot Pestről, akkor őket átengedték.”¹⁵⁶ (Mivel a csángó-magyarok „minden ügyükkel, kérésükkel” Domokos Pál Péterhez fordultak,¹⁵⁷ joggal feltételezhető, hogy ez ügyben is ő volt a közbenjáró.)

Voltak tehát, akiknek sikerült „kijárni”, hogy áttelepedhessenek Magyarországra. És olyan is akadt, aki végső elkeseredésében a „zöld határon” akart átszökni, hogy a szüleivel találkozhasson: egy ismeretlen nevű csángó 1947-ben a már Szárászon élő szüleinek írta, hogy ha nem kapja meg a beutazási engedélyt, „akor én meg indulok meni ki nagy várodra, egy kerest anyám hoz és ott von egy ismerésem akinek von földje odaát [tehát ún. kettősbirtokos – V. G. megj.] és amikor ők menek dolgozni oda, én is át szököm magamot...”¹⁵⁸ Az illegális határátlépés azonban 1947–48-ban már nem volt veszélytelen dolog, ugyanis a román határőrök sokszor felszólítás nélkül lőttek azokra, akik megkíséreltek a zöld határon bejutni Magyarországra.¹⁵⁹

Amikor a lézpedi Ignác István szembesült a magyar hatóságok elutasító hozzáállásával, elkeseredetten kérdezte Domokos Pál Pétertől: „Akarnám tudni, mert ném lehet nekünk méni? Csak azt gondolják meg magik, hogy minden nemzet ményen az anya országába. Például a lengyelek mennek Lengyel Országba, a tótok Erdelből elmentek Csehoslovaciába, a zsidók mennek Polestinaba.”¹⁶⁰ Csak nekünk van setetcseg, a csangoknak...”¹⁶¹ Joggal volt elkeseredve, hiszen az esetek egy jó részében – mai kifejezéssel élve – családgyejesítésről lett volna szó, mivel az 1941 után kiköltözötték otthon maradt családtagjai akartak szeretteik után menni. Nem csoda hát, hogy egyesek képtelenek voltak beletörődni, hogy nem láthatják viszont a gyermekeiket, a családtagjaikat. 1948-ban és 1949-ben Magyarországra kiküldött levelekből¹⁶² még mindig arról értesülhetünk, hogy egyesek

tovább próbálkoznak, ám hiába. Most már nem csak a magyar, hanem a román hatóságok is elutasították az áttelepedési kérelmeket. Mivel pedig a magyar hatóságoknak még mindig az jutott a tudomására, hogy Erdélyben és Moldvában tovább folyik kitelepedés melletti agitáció, a budapesti kormány március végén közleményben szögezte le, hogy „Magyarországra betelepítés nincsen, [...] a magyar határőralakulatok senkit sem engednek be Magyarországra.”¹⁶³

Összességében a második világháború után csupán néhány tucat család, összesen 219 személy tudott áttelepedni Magyarországra.¹⁶⁴ Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a hírek szerint 1948 nyarán már a Groza-kormány kérte Budapestet, hogy az ne fogadja be a kitelepedni szándékozókát, „mert ha minket befogad [Magyarország], akkor a többi Magyarok is átmennek mind Magyarországra és ez politikailag nehéz kérdés” – írta egy hidegkúti csángó a magyarországi sógorának.¹⁶⁵ Valóban nehéz kérdés lehetett, hiszen ekkor már azon volt a román kormány, hogy a csángó-magyarok a szülőföldjükön boldoguljanak.

2. 2. A sztálinista Románia csángó-politikája

Miközben 1947 folyamán, amikor csángó-magyarok százai még mindig áttelepedési engedélyért ostromolták a magyar külképviseletet – látványos fordulat következett be Bukarest csángó-politikájában. Ez természetesen nem volt független az országban végbemenő politikai változásoktól. Ez az az év, amikor az 1946. november 19-i (jókora csalásokkal) megnyert parlamenti választásokkal a hatalmát megszilárdító Román Kommunista Párt nekilátott felszámolni a polgári ellenzékot, és megindította hadjáratát a vele következetesen szembenálló római katolikus egyházzal szemben. Az „antiklerikális harcban” az RKP támaszkodhatott a magyar kisebbség kommunista irányítású érdekvédelmi szervezetére, a Magyar Népi Szövetségre, ugyanis kiválóan össze lehetett kapcsolni az MNSZ-nek a csángók nyelvi jogaiért folytatott küzdelmét a római katolikus egyházzal szemben indított offenzívával. (Erre utalt Czikó Nándor, az MNSZ „csángó-felelőse” Iklódi Dezső követségi tanácsosnak 1947. július elején: „A jövő héten az RKP-tal karöltve parlamenti támadás indul a katolikus egyházpolitika és a román kultuszminisztérium ellen a csángók nyelvi jogaiért.”¹⁶⁶)

Az MNSZ-nek éppen kapóra jött a csángókérdés fölkarolása, ugyanis azt a fajta érdekkijáró, érdekérvényesítő tevékenységet, amelyet a parlamenti választások előtt még úgy-ahogy folytathatott – az RKP vezetésének megváltozott álláspontja miatt –, lassan abba kellett hagyni.¹⁶⁷ Amikor az MNSZ szorgalmazni kezdte a magyar iskolák létesítését (és kezdetben még a magyar nyelvű misék bevezetését), azt a látszatot tudta fönntartani, hogy még mindig a magyar kisebbség érdekképviseleti szerve, és nem egyszerűen a párt szócsöve. (Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Czikó Nándort vagy másokat, akik az iskolák szervezésében részt vettek, kizárólag ilyesféle számítások vezették, csupán arra utalunk, hogy pártpolitikai szempontból is támogatható volt a dolog.)

A csángó földi szervezőmunka előzményei még 1946-ra nyúlnak vissza. Ennek az évnek a nyarán Czikó Nándor, az MNSZ egyik (szélsőbalos) országos alelnöke és a kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégium egyik diákja, Antal Árpád felkerestek néhány Bákó megyei csángó-magyar települést (Lujzi-Kalagor, Rácsila, Lészped, Újfalu, Nagypatak, Forrófalva és Trunk).¹⁶⁸ Ezután a szövetség sajtójában több cikk¹⁶⁹ foglalkozott a csángók szenvedéseivel (a korabeli MNSZ-lapokból jól látszik, hogy a csángó-kérdés 1946 őszén az MNSZ választási kampányának részévé vált. (Jól mutatja ezt Kurkó Gyárfás országos elnök egy szeptember eleji csíkszeredai kijelentése is: „a moldvai magyarság jóléte az MNSZ szívügye”.¹⁷⁰) Szeptember végén már azt jelentették az MNSZ lapjai, hogy a kommunisták-vezette szövetség száz darab imakönyvet küld ki a csángóknak. „Az imakönyvek eljuttatása Bákó megyébe kezdete annak a felvilágosító munkának, amellyel a Magyar Népi Szövetség a Groza-kormány megértő nemzetiségpolitikájával karöltve, az anyanyelven folyó kulturális

felemelkedéshez kívánja eljuttatni Moldova elhagyatott sorsú magyarságát” – írta az MNSZ lapja.¹⁷¹

A moldvai csángók ügye a választások után egy időre háttérbe szorult, és csak 1947 nyarán került ismét az érdeklődés homlokterébe, amikor Czikó Nándor újabb látogatást tett Moldvában.¹⁷² Ennek egyik következménye az lett, hogy kezdeményezésére néhány lelkes csángó kommunista három faluban (Lészpeden, Újfaluban és Klézsén) megalakította a helyi MNSZ-szervezetet, melyeket a későbbiekben újabbak követtek. Ezt a szervezőmunkát a román állambiztonság helyi emberei – régi beidegződéseik okán – annak ellenére tartották magyar „sovinizta” akciónak,¹⁷³ hogy az a hatalmi párt, az RKP támogatását élvezte. (Mindazonáltal már ekkor is volt, aki ellenezte az MNSZ csángóföldi aktivitását: Camil Suciú nemzetiségügyi államtitkár, Groza miniszterelnök bizalmasa 1947 szeptember végén Gyallay-Pap Domokos követségi titkár előtt kijelentette: „nem helyes a népi szövetségi politika csángó-kérdésben sem, akik közé a napi politika jelszavával vonultak be, és ezzel megzavarták, bomlasztották a csángók sorait, ahelyett, hogy egy, a csángók számára kedvesebb, közelebb álló gondolat jegyében fogták volna őket össze.”¹⁷⁴)

Ahol még többségben voltak a magyar nyelvű csángók, bizonyos népszerűsége tett szert az MNSZ. Volt, ahol azért, mert nyilvánosan kiállt a magyar nyelvű misék bevezetése mellett (Pusztinán azért csatlakozott a falu fele a szövetséghez, hogy „hozzanak egy magyar papot és tanítót”¹⁷⁵), máshol azért sikerült megszervezni a helyi tagozatot, mert az mégiscsak „magyar szövetség”.¹⁷⁶ Néhány forrásunk alapján azonban megkockáztatjuk azt a föltevést, hogy egyes falvakban a helyi MNSZ-szervezet inkább felső akarat, semmint alulról jövő igény következtében jött létre. (Bogdánfalván például úgy toboroztak az MNSZ-be, hogy azoknak, akik beléptek, kifizették a somlyói búcsú utiköltségének a felét.) A tartózkodás a fő oka az lehetett, hogy köztudott volt a csángók körében (is), hogy úgy országos, mint megyei szinten ateista kommunisták vezetik a szövetséget,¹⁷⁷ akik élesen szemben állnak a katolikus egyházzal. Ezért aztán azok a „deákok”, akik kezdetben elvállalták a helyi szervezet vezetését, előbb-utóbb felismerték: „Istennek és ördögnek” szolgálni egy időben nem lehet.¹⁷⁸

Az RKP kezdetben nem csak az MNSZ-nek a csángók közt folyó agitációs-szervező munkáját támogatta, hanem a magyar tannyelvű iskolák felállítását is, mert úgy gondolták, hogy a nagyarányú analfabétizmus visszaszorításával, az anyanyelvű művelődés elterjesztésével a csángókat „ki lehet vonni az egyház befolyása alól”,¹⁷⁹ és a köztük folytatott *kommunista propaganda*, a politikai munka is hatékonyabbá válik. (Bányai László, aki oktatásügyi államtitkárként a csángóföldi magyar iskolák egyik lelkes támogatója volt. Ezt úgy fogalmazta meg 1957-ben, hogy: „az anyanyelvet ápoló iskola, kultúrotthon komoly akadály a babonák, hiedelmek terjesztésének útján, mert jobban közvetíti a dolgozó emberek lelkéhez a szocializmus eszmevilágát, a haladó tudomány eredményeit.”¹⁸⁰)

Az első magyar nyelvű elemi iskolák szervezése 1947 őszén vette kezdetét, az oktatás pedig 1948 első napjaiban kezdődött el. Lészpeden és Klézsén három tanerős, Újfalun (Ferdinándon) és Külső-Rekecsényen pedig egy tanerős iskolákat szerveztek.¹⁸¹ Az ekkor a csángó-magyarok közé ment nyolc tanítóhoz egy pár héten belül újabb nyolc érkezett, az év végén már nyolc magyar tannyelvű elemi iskola működött Moldvában.¹⁸²

Hogy miként épült ki lépésről-lépésre a moldvai magyar iskolahálózat – megbízható, részletes statisztikák hiányában – egyelőre nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az első iskolák szervezése után két évvel, 1949 szeptemberében huszonnégy magyar tannyelvű elemiben tanítottak Moldvában. Az oktatásügyi minisztérium statisztikai hivatalának egy 1951. január 25-i feljegyzése¹⁸³ szerint Bákó tartomány¹⁸⁴ tíz falujában volt magyar óvoda, és harmincegy településen működött magyar tannyelvű elemi iskola (huszonnégy 4 osztályos, négy 7 osztályos, és három tagozat). Egy feltehetően 1952-ben készült kimutatásban¹⁸⁵ azonban már harmincöt olyan Bákó tartománybeli település van felsorolva, ahol működik magyar iskola. Hogy az 1948 és 1953 közötti időszakban összesen hány magyar tannyelvű elemi működött,

pontosan nem tudjuk. Mezeiné Kerekes Irma, aki 1948 és 1951 közt a magyar iskolák bákói tanfelügyelője volt, úgy emlékszik, hogy 43 iskola és 8 óvoda működött az ő idejében.¹⁸⁶ Bartis Arpád, az Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Vezérigazgatósága tanfelügyelője szerint összesen mintegy 40 iskolaegység működött, hozzávetőlegesen 120 tanerővel.¹⁸⁷

Itt kell megjegyezzük, hogy az elmúlt fél évszázadban széles körben elterjedt az, hogy 100 magyar iskolája volt a csángóknak.¹⁸⁸ Ezt az eddig megismert források alapján nem tartjuk valószínűnek. Feltehetően egy olyan, az ötvenes évek elején elterjedt (elterjesztett?) „legendáról” van szó, amely a párt pozitív kisebbségpolitikáját volt hivatott alátámasztani.

Bár a viszonylag nagy számú magyar tannyelvű iskola megléte első ránézésre nagyszerű eredménynek látszik, ide kívánczok néhány megjegyzés.

1.) Bákó tartományon kívül nem sikerült magyar iskolákat létrehozni. Így nem szerveztek magyar iskolát az északi csángók központjában, Szabófalván¹⁸⁹ és környékén vagy délen, a Putna tartománybeli Gajcsána-Magyarfaluban, Vizántán és Ploszkucényban sem.¹⁹⁰

2.) Az elszórt iskolastatisztikai adatok vajmi keveset árulnak arról, hogy tanévenként (vagy akár év közben) hogyan változott a magyar tannyelvű iskolák száma. Egyazon tanévben ugyanis előfordult, hogy az egyik faluban megszűnt a magyar iskola – például Bogdánfalván csak két évig működött –, míg máshol éppen újat hoztak létre. (Az iskolák megszűnéséről természetesen a korabeli kommunista sajtó nem számolt be, csak az újabb osztályok beindításáról olvashatunk a lapokban.)

3.) A már hivatkozott kimutatás¹⁹¹ szerint a szinte színtiszta csángó-magyar Budán csak román iskola működött, Lujzi-Kalagoron pedig a magyar iskolába csupán 12 diák járt, míg a románba 399, Újfaluban (N. Bălcescu) nyolc, illetve 130, Külső-Rekecsényben 13, illetve 112, Ojtozon 63, illetve 266.

Óhatatlanul fölvetődik a kérdés: mivel magyarázható az, hogy a döntően magyar anyanyelvű csángók-lakta falvak egy részében a szülők inkább a román tannyelvű iskolába küldték a gyermekeiket, és nem a magyarba?

Bár az iskolastatisztikák azt sejtetik, hogy 1948-tól szépen fejlődött a magyar nyelvű oktatás Moldvában, a korabeli dokumentumokból¹⁹² azonban kiderül, hogy rengeteg problémával küszködtek a magyar iskolák. A magyar nyelvű oktatástól való idegenkedés egyik nyilvánvaló oka anyagi-technikai jellegű volt. Az újonnan szervezett magyar iskolák ugyanis nem rendelkeztek megfelelő helyiségekkel, ezért huzamosabb ideig tanításra alkalmatlan épületekben húzták meg magukat (előfordult, hogy éveken keresztül más-más magánházban működött a magyar iskola), egészen addig, míg végül nagy áldozatokkal új iskolát nem építettek. (Elsőként Lészpeden építettek – közös munkával – kimondottan a magyar oktatás céljára iskolát.) Az épületkérdés is azt mutatta, hogy az esetek egy jelentős részében a magyar iskolák mostoha bánásmódban részesültek a helyi közigazgatási- és pártszervek részéről, hiába kapták meg a támogatást a csángó-magyar lakosságtól. Sok esetben télen nem volt elegendő tüzelője az iskolának, hiányoztak a tankönyvek, a szemléltető eszközök.¹⁹³ Ezt a szegénységet aztán az „egyházi reakció” (és az ugyancsak ellenérdekelt román tanítóság) ki tudta használni a magyar iskolával szembeni hangulatkeltésre.

Az anyagi nehézségek mellett azonban nem feledkezhetünk meg a személyi problémákról sem. Bár az eredeti elképzelés az volt, hogy Moldvába csak önkéntesek mennek, a tanítók egy része kényszerből került ki a csángók közé. Egyeseknek a tanítóképző elvégzése után, az oktatási hatóságok határozata miatt kellett Moldvába menniük, de olyan is akadt, aki „rossz családi származás” („kulák” vagy katonatiszt szülő stb.) miatt gondolta, hogy jobb lesz „eltűnni” Erdélyből, és ezért ment ki Moldvába tanítani.¹⁹⁴

Voltak, akik egyenesen úgy érezték, mintha „Szibériába száműzték” volna őket, és amint lehetett, valamilyen ürüggyel igyekeztek megszökni.¹⁹⁵ Figyelembe kell venni azt is, hogy sokan a Moldvában tapasztalt, számukra addig elképzelhetetlen nyomor miatt akartak minél hamarabb visszamenni Erdélybe. Kerekes Irma, a Bákó megyei magyar iskolák

tanfelügyelője egy 1952. január 6-i levelében¹⁹⁶ arról számol be, hogy a tanítóhiány miatt újból négy iskolát kellett bezárni.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a szinte állandósuló tanítóhiányt a felsőbb hatóságok azzal próbálták meg fől számolni, hogy a csángók soraiból igyekeztek kiképezni tanítókat. 1951–52 telén ezért beszerveztek 25 csángó fiatalot, akik vállalták, hogy Székelykeresztúron részt vesznek egy 8 hónapos – „gyorstalpaló” – tanítóképző tanfolyamon. Végül ezen 18-an vettek részt, majd utána többen magánúton megszerezték a tanítói oklevelet is.¹⁹⁷ Mire azonban a csángó származású tanítókat be lehetett volna állítani az oktatásba, a magyar iskolákat fől számolták.

Ugyancsak komoly problémát okozott, hogy pályakezdő vagy képesítetlen tanítók is kikerültek a csángó-magyar falvakba, akik jó része egyszerűen nem tudott megbirkózni az eléje tornyosuló feladatokkal. Ráadásul a magyar tanítók egy része (jórészt a székelyek) nem tudott jól románul, részben emiatt „nem tudták megnyerni a nép bizalmát” – írják Bakcsi Miklós és Varga Jenő minisztériumi kiküldöttek jelentésükben.¹⁹⁸

A magyar tanítók magatartása is okot adott olykor arra, hogy a szülők hátat fordítsanak az esetleg korábban oly hön áhított magyar iskolának. (Az egyik faluban az igazgató „erkölcstelen magatartása” miatt az 1950/51-es tanévben beiratkozott 180 gyerek felét a következő tanévben átírták a román iskolába.¹⁹⁹)

Végezetül arról sem feledkezhetünk meg, hogy a magyar iskolák (és a helyi MNSZ-szervezet) létrehozása eleve megosztotta a közösségek nagy részét.²⁰⁰ Egyfelől szembefordultak egymással a „román-csángók” és a „magyar-csángók”. (Vagyis azok, akik a 19. század második fele óta folyó román asszimilációs politika hatására már végleg a románságba történő beolvadás, a tudati-nyelvi asszimiláció útjára léptek és azok, akik még mindig beszéltek magyarul, és őriztek valamilyen népi szintű magyarság-tudatot.) Súlyos ellentétek keletkeztek az adott közösség különböző státuscsoportjai között is: a tehetősebb gazdák (akiket most „kuláknak” bélyegeztek) korábban is a román nemzetbe történő beolvadást erőltető egyház, illetve a „burzsoá” hatalom pártján álltak, míg a szegényebb (és tanulatlan) rétegek voltak azok, akik inkább igényelték a magyar nyelvű misézést. Most az előbbieket élesen szembenálltak azokkal a magyar tanítókkal, akik a szemükben azt a hatalmat képviselték, amely üldözte őket.²⁰¹ Ezt a megosztottságot, illetve annak mértékét tükrözte olykor az is, hogy egy adott településen a gyermekek mekkora hányadát írták be a magyar iskolába.

A csángó-magyar szülők, a közösség hozzáállása a magyar iskolához, a magyar tanítókhöz igen eltérő volt. A korábban idézett két minisztériumi kiküldött is kénytelen volt leszögezni: „túlzás lenne azt állítani, hogy a magyar anyanyelvű csángók egyöntetűen kívánják vagy pláne követelik a magyar nyelvű oktatás bevezetését.”²⁰² Az okokat persze abban látták, hogy a „kulákok”, a „papi reakció” szítja az ellenállást a magyar iskolákkal szemben. Más dokumentumokból azonban kiderül, hogy a probléma sokkal összetettebb volt, és az eddig felsoroltak mellett közrejátszott még az is, hogy sokan féltek nyíltan megvallani magyarságukat. Részben emiatt a magyar iskolába járók száma folytonosan változott, aszerint, hogy kit mennyire tudtak meggyőzni. Rendszeresen kellett a szülőkhöz járni, hogy megnyugtassák őket: „nem kerülnek pokolra”, nem lesz semmi bajuk azért, mert a gyermeküket magyar iskolába adták.

A magyar iskolákkal szembeni agitációban természetesen a „klerikális reakció”, a katolikus papok jártak az élen (akik nem egyszer kijelentették a szentmisén, hogy „a magyar az az ördög nyelve”).²⁰³ De a román tanítók nagy része is ellenszenvvel viseltetett a magyar oktatással szemben, akik féltették az állásukat, ezért mindent elkövettek, hogy lebeszéljék a szülőket arról, hogy anyanyelvükön taníttassák gyermekeiket. (Volt, ahol azt terjesztették, hogy „azért van gabonabeszolgáltatás, mert kellett nektek magyar iskola!” Máshol léptenyomon azt hangoztatták, hogy a magyar nyelv ismeretének semmi hasznát sem veszik a

gyermek, mert „aici nu-i Ungaria!”²⁰⁴) Végeredményben a sovinszta (részben csángó származású) katolikus papság, valamint a román tanítók módszeres, évek óta folyó „meggyőző munkája” (lelki terrorja), valamint a hatóságoktól kiinduló suttozó propaganda és az elnyomó apparátus²⁰⁵ közblépése kellett ahhoz, hogy elérhessék: a szülők kérvényezzék a magyar iskola megszüntetését.

A fenti tényezők mellett azonban nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a csángók érdek- és helyzetfüggő identitástudata megkönnyítette a helyi hatóságok, a román tanítók és a papok dolgát, ugyanis a száz éve folyó asszimilációs politika és más egyéb okok miatt²⁰⁶ a még magyarul beszélőknek is igencsak megkopott, meggyengült a magyarságtudatuk.

A magyar tannyelvű moldvai iskolák megszűnésének azonban még sem az előbb felsorolt problémák voltak az okai, hanem a pártvezetés megváltozott magyarság- illetve csángó-politikája. Az 1952-es hatalmi harc után ugyanis a Gh. Gheorghiu-Dej nevével fémjelezhető, a hagyományos román nacionalizmus egyes elemeit a merev sztálinizmussal ötvöző erők szilárdították meg hatalmukat a párt élén. Sztálin halála után szinte azonnal véget ért a korábbi „megengedő” – „a nagy Sztálin által kidolgozott”²⁰⁷ – kisebbségpolitika. 1953. március elején „önfeloszlatták” az MNSZ-t²⁰⁸ (amely azonban már egy jó fél évtizede csupán a párt szócsöve volt, és semmiféle érdekvédelmi tevékenységet nem folytathatott). Pár hónappal később, az 1953/54-es tanév elején a Lészped és a Gyimesbükk²⁰⁹ rajoni iskolák kivételével az összes moldvai magyar iskolát egy csapásra megszüntették.²¹⁰

Bár a magyar tannyelvű elemi iskolák felszámolása jórészt hatósági nyomásra történt, ehhez a (fél)hivatalos ideológia sem hiányzott. Egy 1954–55-ben a Bolyai Tudományegyetem három munkatársa által készített „hangulatjelentésben” ugyanis azt olvashatjuk, hogy egyes román körök „a moldvai csángók elrománosítási folyamatát úgy tekintik, mint egy helyes, egészséges folyamatot, amit elő kell segíteni, teljessé kell tenni. Tehát például: nincs szükség magyar nyelvű iskolákra a csángóvidéken. Ez az álláspont lenini tételekkel próbálja alátámasztani igazát. Azzal ugyanis, hogy Lenin maga is ellene volt a »dezasszimilációnak«, mert marxista szempontból fő kérdés az, hogy milyen nemzeti formában tudjuk közvetíteni valamely nép felé a szocialista eszmét. Minthogy a moldvai csángók mind tudnak románul, sőt minthogy ők maguk sem kívánják a magyar iskolákat, ebből a szempontból – úgy mond – főleg a fáradtság s a feladatok bonyolítása maguknak, az érdekelteknek az akarata ellenére költséges intézményeket teremteni számukra, amelyek a magyar kultúrát közvetítsék, amelyeknek az lenne a szerepe, hogy visszamagyarosítsák a csángókat.”²¹¹

Pár év múlva felcsillant a remény, hogy legalább részben vissza lehet állítani a moldvai magyar nyelvű oktatást. 1956 őszén a bukaresti pártvezetés – értesülvén a magyar értelmiségi körökben meglévő általános elégedetlenségről²¹² – némi engedelményekre határozta el magát. Az engedékenyebb kisebbségpolitika egyik jele volt az is, hogy az oktatásügyi minisztérium keretében fölállították a nemzetiségi vezérigazgatóságot, élére kinevezve azt a Bányai Lászlót, aki az ötvenes évek elején egyszer már a minisztérium tanácsosaként támogatta a moldvai magyar iskolákat. Első lépésben megpróbálták bevezetni a magyar nyelv mint tantárgy tanítását Szőlőhegy-Alfaluban, Bahánán, Diószinen, Lilijecsen, Pusztinán, Gajcsána-Magyarfaluban és Külső-Rekecsényen, valamint létrehozták a lészpedi és a bákói magyar tannyelvű V. osztályokat, (az utóbbi a bákói román pedagógiai iskola keretében működött Albu Zsigmond vezetésével).²¹³

Ezek az intézkedések azonban átmenetinek bizonyultak. Az 1956-os magyarországi forradalom erdélyi kihatásából ugyanis a román pártvezetés azt a következtetést vonta le, hogy hiba volt a korábbi évek „engedékeny” magyarságpolitikája.²¹⁴ A radikális fordulat „látványos” következményekkel járt: az 1958/59-es tanévben nem csak a Bolyai Tudományegyetemet (és a Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozatát) számolták fel, hanem a Nemzetiségi Vezérigazgatóságot és a csángó-magyar falvak még meglévő magyar tannyelvű iskoláit is.

Ha megvonjuk a szűk egy évtizedik létező magyar oktatás mérlegét – Pozsony Ferencsel egyetértőleg²¹⁵ –, kénytelenek vagyunk megállapítani: a rövid ideig tartó, túlideologizált, gyenge színvonalú magyar nyelvű oktatás jelentősebben nem járult hozzá a magyar identitás szélesebb körű megerősödéséhez, de hatására azért mégiscsak felnőtt egy olyan nemzedék, mely többé-kevésbé megtanult írni-olvasni magyarul. (Az már más kérdés, hogy ezt a tudást a szülőház falai közt nem adták át a gyermekeiknek.)

3. A CSÁNGÓ-MAGYAROK „VIRTUÁLIS ELTÜNTETÉSE” A NEMZETI KOMMUNIZMUS ÉVTIZEDEIBEN, AZ ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMAT KIFUTÁSA

A magyarul beszélő csángók „statisztikai eltüntetése” – paradox módon – akkor sem szünetelt, amikor az MNSZ lelkes aktivistái éppen magyar iskolákat szerveztek Moldvában. Az 1948. januári népszámlálás ugyanis még az 1930-as népszámláláshoz képest is kevesebb (alig 6 600) magyarul beszélő lakost mutatott ki.²¹⁶ (A csángókérdés szakértői és az MNSZ-aktivisták az ötvenes évek elején 60 000-re tették a moldvai csángó-magyarok számát.²¹⁷) A későbbi népszámlálások sem voltak megbízhatóbbak. Bár 1956-ban a korábbihoz képest némileg emelkedett²¹⁸ a magyarul beszélők száma (18 817), tíz évvel később a népszámlálási statisztika – amely a kisebbségellenes, etnosoviniszta hatalom egyik „harciszközének” bizonyult – szerint csak 9 516 magyar anyanyelvű, 1977-ben pedig (amikor mintegy 150 000-re becsülték a moldvai katolikusok számát²¹⁹) csupán 3 813 magát magyar nemzetiségűnek valló lakos élt Moldvában.²²⁰ Ha azonban ebből a számból levonjuk – az Erdélytől 1950-ben közigazgatásilag Moldvához csatolt – Gyimesbükk mintegy 2 800 fős magyar nemzetiségű lakosságát, valamint az ezer lélekre tehető református vallású magyar diaszpórát, kiderül, hogy a statisztikusok – nyilvánvalóan pártutasításra – a tulajdonképpeni csángó-magyarokat teljesen eltüntették.

A csángó-magyarok „virtuális eltüntetése” összefüggésben van a homogén nemzetállam megteremtését eröltető, mind nacionalistábbá váló totalitáriánus rendszer türelmetlenségével.

1949-től kezdve a hatvanas évek elejéig a Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az RNK Akadémiája Kolozsvári Fiókja Nyelvtudományi Intézete több nyelvészeti, míg az egyetem és az akadémia kolozsvári fiókjának Folklór Intézete etnográfus szakemberei több kutatóutat szerveztek a teljes csángóvidéken. A kutatómunkák egyik reprezentatív eredménye, *A moldvai csángó népdalok és népballadák* 1954-ben még kiadásra került Bukarestben. A kommunista hatalom csángópolitikájának változását azonban már az is jelezte, hogy sem a csángó tanulmánykötet²²¹ sem a csángó tájnyelvi térkép²²² nem jelenhetett meg, a nagy népművészeti összefoglaló (*Moldvai csángó népművészet*) is csupán két évtizedes késéssel, 1981-ben láthatott napvilágot a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál. (A tanulmánykötet minden bizonnyal a csángóság történetét tárgyaló 120 lap terjedelmű dolgozat miatt részesült energikus elutasítást a hatalom részéről.)

Figyelemre méltó az is, hogy a magyar nyelvű médiában a hatvanas évek végén és a hetvenes években foglalkoztak legtöbbször a Moldvában élő magyar ajkú csángókkal²²³ – természetesen anélkül, hogy a legsúlyosabb problémáikat (az anyanyelvű oktatás hiánya és a magyar mint liturgikus nyelv tilalma, az asszimilációs folyamat felgyorsulása) akár csak említeni lehetett volna. Ezzel szemben a csángó-tematikájú riportok a fő hangsúlyt Bákó és Roman megyék „modernizációjára” fektették. Azt már nem lehetett megemlíteni, hogy a torz, sztálinista típusú iparosítás milyen károkat okozott a Csángóföldön (is). A hatalmas, energiafálgó kombinátok a környezetet tönkre tették, a csángók által is lakott települések egy része (Bákó, Onyest) a „városrendezés” áldozatává vált.

A „modernizáció”, az iparosítás az asszimilációs folyamatokat is felgyorsította. Amíg ugyanis a csángó földművesek mindennapjaikat egy viszonylag zárt, lokális közösségben éltek, a magyar nyelv megőrzésének is nagyobb volt az esélye. Amint azonban kiléptek ebből a közösségből, a román környezetben igen gyorsan végbement először a nyelv-, majd az

identitásváltás. A kollektivizálás befejezése²²⁴ (1962) után pedig tömegével hagyták ott a férfiak a mezőgazdaságot, hogy a biztos megélhetést ígérő gyárakban dolgozzanak. A szovjet típusú szövetkezetekben csak az öregek és az asszonyok maradtak. Mivel az asszonyok leginkább otthon maradtak, a magyar nyelv továbbadásában – és az archaikus népi kultúra még meglévő elemeinek fennmaradásában – döntő lett a szerepük.

A fiatalabb nemzedék nem csak a moldvai vagy havasalföldi városok felé igyekezett, hanem az erdélyi ipari központokba is. (Tánczos Vilmos mintegy 50 000-re becsüli az Erdélyben letelepedett csángók számát.²²⁵) Egy részük részt vett Erdély magyarlakta vidékeinek „gyarmatosításában” is, ugyanis a Ceaușescu-rezsim a hatvanas évek második felétől tudatosan törekedett arra, hogy a még magyar többségű városokat (Marosvásárhelyt és a székely kisvárosokat) elrománosítsa, részben Moldvából hozott „telepesek” által. A székelyföldi városokba „románokként” érkező, ott állást vállaló (vagy először szakiskolát végző, majd családot alapító) csángók nagy része nem a magyarokhoz „asszimilálódott vissza”, hanem végleg a román nyelvi-kulturális közegbe olvadt.²²⁶ Ennek egyik oka az volt, hogy a csángó-magyarok egy archaikus tájnyelvet beszéltek, és a magyar köznyelvet alig ismerték, ezért a magyar nyelvű kommunikáció frusztráltságot okozott. Könnyebb volt Erdélyben is az otthon már megismert román köznyelvhez asszimilálódni. Ráadásul ez a nyelv „a Hatalom” nyelve volt és az „uralkodó nemzethez” tartozás számos előnnyel, kiváltsággal járt. (Jobb munkafeltételek, gyorsabb lakáshoz jutás stb.) Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Székelyföldön a székelyek nagy része lenézte a „fogyatékos” („korcsitúra”) magyar nyelven beszélő csángókat,²²⁷ ahelyett hogy befogadták volna őket (elvégre egy részük székely származású), inkább eltaszították maguktól. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a Moldvában átélt asszimilációs tendenciák, folyamatok végül – paradox módon – a Székelyföldön, Erdélyben fejeződtek be: a csángók – akik a korábbi évszázadokban folyamatosan magyar papért, majd tanítóért könyörögtek, most már akkor sem jártak magyar misére, akkor sem iratták be a gyermekeiket magyar iskolába,²²⁸ ha erre megvolt a lehetőség.²²⁹

A Ceaușescu-rezsim kisebbségpolitikájának mind durvábbá válásával²³⁰ fokozatosan a csángóság is „eltűnt” a médianyilvánosságból. A nyolcvanas évek elejétől a csángókkal kapcsolatos, tudományos publikációk csak véletlenszerűen jelenhettek meg – majd még úgy sem. Csupán az a tudománytalan mű láthatott napvilágot 1985-ben (először románul, majd később több nyugati nyelven), amelynek kiadását a szakmai tisztességüket őrző román tudósok éveken keresztül elutasították: az elrománosodott, északi csángó származású Dumitru Mărtinaș *Originea ceangăilor din Moldova (A moldvai csángók eredete)* című – a csángók román származását²³¹ hangoztató – munkája.²³² A csausizta hatalom a mű alaptételeit megkérdőjelezhetetlen dogmává merevítette, célja pedig az volt, hogy manipulálják a csak románul olvasó csángók történeti tudatát. (A könyv megjelenése előtt pár évvel, 1981-ben a szélsőségesen nacionalista, antiszemita Flacărăban már ismertették Mărtinaș főbb téziseit. Amikor ezt a Sepsiszentgyörgyön élő csángó, Ősz Erős Péter válaszcikkében elutasította, az ugyancsak csángó eredetű V. M. Ungureanu történész, aki a fenti kötet egyik szerkesztője volt, durván kioktatta őt, majd kijelentette: „mi akkor is a román nép szerves része vagyunk, és nem engedjük meg senkinek, hogy legdrágább, legszentebb kincsünket: Róma örök fényénél kiforrott román öntudatunkat bántsa.”²³³)

A hetvenes évek második felében – részben Király Károly és Takács Lajos nyugatra küldött leveleinek, illetve memorandumának, valamint a Lázár György álnév alatt²³⁴ Párizsban, majd az Egyesült Államokban megjelent jelentésnek köszönhetően – az erdélyi magyarság elnyomatásáról számos cikk, tanulmány jelent meg a nyugat-európai és tengeren túli médiákban. A csángó-magyarok helyzete azonban meglehetősen ismeretlen maradt, nem utolsósorban azért, mert igen nehéz volt megbízható hírekhez, adatokhoz jutni.

Nem csak a kisebbségi kérdés szakértői számára volt „terra incognita” a csángók-lakta

vidék, hanem a magyarországi politikai és állami vezetés számára is. Ez annak volt köszönhető, hogy az 1945–1989 közti majd' fél évszázadban egyetlen egyszer jutott el erre a területre magyar diplomata. 1973-ban a bukaresti magyar nagykövetség három diplomatája járt – hivatalos minőségben – Bákó megyében, és felkerestek néhány csángó-magyar falut (Lujzi-Kalagort, Nagypatakot és Újfalut). A beosztottainak beszámolójából Martin Ferenc nagykövet kénytelen volt levonni azt a – teljességgel helytálló – következtetést, hogy „a nyomás – az »államin keresztül a társadalmi« – is igen nagy”. Ráadásul egy kommunista diplomatától meglehetősen szokatlan történelmi párhuzammal is élt: „Nincsenek illúzióink a feudális Magyar Állam, majd a Horthy-fasizmus »magyar szupremációt« gögösen hirdető nemzetiség-ellenes politikáját illetően, de azért a fenti méretű és módszerű erőszakos asszimiláció a történelmi Magyarországon ismeretlen volt.” Mindezek ellenére mégis azon a véleményen volt, hogy „jelenleg nem volna kívánatos a csángókérdés-komplexum bármilyen, románoknak történő felvetése.”²³⁵ Ez az álláspont végigkísérte a „létező szocializmus” időszakát. Kétoldalú tárgyalásokon 1990-ig magyar részről egyetlen egyszer sem vetették fel a csángó-kérdést.

A „hivatalos Magyarország” ugyan nem vett tudomást a csángó-magyarok kiszolgáltatott helyzetéről, de a magyarországi és az erdélyi magyar ellenzéki csoportok nem feledkeztek meg a Kárpátokon túl élő magyar ajkú népcsoportról. 1982-ben néhány magyarországi értelmiségi levelet írt II. János Pál pápának, melyben arra kérte a Szentatyát, hogy „ne engedje tovább a római katolikus vallás nevében és felhasználásával Moldvában folyó lélekgyilkolást, állítsa le, mérsékelje vagy legalábbis fejezze ki rosszallását. Szerezzen hathatós érvényt annak a pápai rendeletnek, amely előírja az anyanyelven történő misézést, hogy a még el nem románosított 250 000 fős moldvai csángó-magyar népcsoport nyelvében, szokásaiban, kultúrájában és vallásában fennmaradhasson.”²³⁶

Egy évvel később a Nagyváradon készített szamizdat, az *Ellenpontok* szerkesztőinek a madridi „utókonferenciához” kijuttatott programjavaslata kitért a csángókérdésre is: „Követeljük, hogy a még magyar anyanyelvét beszélő moldvai csángóság – a jelenlegi statisztikai gyakorlattal szemben, mely a csángóság egészét románoknak tekinti – újból magyarnak vallhassa magát, és bekapcsolódhasson a magyar kultúrkörbe. 1.) Beléphessen a magyar nemzetiség érdekvédelmi szervezetébe. 2.) Anyanyelvét szabadon használhassa. 3.) Újra létesüljenek anyanyelvi iskolák. 4.) Joga legyen vallása nyelvét megválasztani. 5.) Szüntessék meg a csángóság elszigetelését és a magyarság többi részével való kapcsolatainak akadályozását, a csángó falvak látogatóinak kiüldözését.”²³⁷

Mivel a budapesti vezetés (és a nyugati emberi jogi aktivisták) „látókörébe” nem került bele a csángó-magyarság problematikája, a román belügyi hatóságok is szabadabban „garázdálkodhattak”. A hetvenes–nyolcvanas években azokat a csángókat, akik nyíltan vállalták a magyarsághoz való kötődésüket (többek közt azzal is, hogy a nyilvánosság előtt a moldvai magyar népi kultúrát reprezentálták), a rendőri, állambiztonsági szervek folyamatosan zaklatták.²³⁸ Különösen „rájárt a rúd” azokra, akik el merészeltek menni a csíksomlyói búcsúra és ott magyarul énekeltek, imádkoztak.²³⁹ Meg kell azonban jegyezzük, hogy a „rebellis” csángóknak nem csak a szekusoktól és a milicistáktól kellett tartaniuk, hanem a helyi „pátértől” is. A csángó falvakban szolgáló római katolikus papok ugyanis – a helyszínen sokszor megforduló etnográfusok tapasztalata szerint – együttműködtek a politikai rendőrséggel, messzemenően kiszolgálták a nacionál-kommunista rezsim asszimilációs politikáját. (Például ha „idegent” – vagyis „gyanús” erdélyi vagy magyarországi magyart – láttak felbukkanni a faluban, rögtön szóltak a helyi rendőrnek, emellett a még imitt-amott meglévő régi énekeskönyveket, pl. a még fellelhető *Cantionale Catholicum*okat is elkobozták – ha másként nem ment, akkor a milicista „segítségének” igénybevételével. A kollaboráns papok ebben az időben már nem csak a templomban tiltották a magyar beszédet, hanem olyan intim szférákban is, mint a virrasztó, az esküvő.)²⁴⁰ Mindezekkel az intézkedésekkel a

nyolcvanas évekre az egyházi és világi hatalom elérte, hogy mind kevesebben merték vállalni saját identitásukat, nyelvi, kulturális „másságukat”.

Mindazonáltal nem csak azok a kiszolgáltatott, falusi csángó-magyarok voltak kitéve a rendőri önkénynek, akik rendszeresen tartották a kapcsolatot a „magyarföldiekkel”, hanem a köztük megforduló erdélyi és magyarországi néprajzosok vagy egyszerű érdeklődő turisták is.

A csángó folklór legismertebb kutatójával szemben a belügyi hatóságok már a hetvenes években retorziót alkalmaztak. Kallós Zoltánt,²⁴¹ akit a hatvanas években is többször zaklattak a rendőrhatalóságok, 1974. június 16-án letartóztatták és fél évi vizsgálati fogság után december 7-én egy zártkörű tárgyaláson két és fél év börtönbüntetésre ítélték.²⁴² A per koncepciójára azonban annyira nyilvánvaló volt, hogy arról nem csak a nyugati emberjogi szervezetek és a média²⁴³ voltak meggyőződve, hanem a kommunista Magyarország diplomatái is. Martin Ferenc nagykövet azt közölte feletteseivel, hogy „letartóztatását kizárólag politikai szempontok motiválták. A jeles folklorista egész tevékenysége, egész lénye – különösen moldvai csángó kutatásai – a román vezetés éles ellenszenvét váltották ki.”²⁴⁴ A román pártvezetés nem merte megkockáztatni, hogy a Kallós-ügy miatt esetleg az ország – akkor még igen jónak mondható – nemzetközi megítélése romoljon, ráadásul a neves etnográfus érdekében a magyar politikai és kulturális elit néhány tagja közbenjárt Ilie Verdeț KB-titkárnál, ezért Kallóst 1975 tavaszán szép csendben szabadlábra helyezték.²⁴⁵

A korábban említett 1973-as követségi jelentésben is megemlézték a helyszínen járt diplomaták, hogy „nem csak a magyarországi turisták, de az erdélyiek – vagy ahogy a csángók mondják, »a magyar-földiek« – moldvai utazásait sem nézik jó szemmel a hatóságok”, pedig azóta, hogy megjelent Kallós Zoltán könyve, „az érdeklődő magyarok ezrei keresik fel a csángó magyar településeket. Nem ritkák az incidensek sem (magnószalagokat és filmeket vesznek el, rendőrségre zaklatják a magyarországi és erdélyi turistákat), de számuk ennek ellenére csak nő.”²⁴⁶)

A nyolcvanas években aztán szinte rendszeres lett a moldvai csángók közt megforduló kutatók vagy egyszerűen csak a csángók sorsa iránt érdeklődők zaklatása, bántalmazása.²⁴⁷ 1985-ből már olyan helyszíni jelentések láttak napvilágot, miszerint „manapság már megközelíteni is lehetetlen a csángó településeket, mert a vasútállomásokat, az utakat a rendőrség és az államvédelem beosztottjai őrzik, és mindenkit meggátolnak a beutazásban.”²⁴⁸ Amikor a nyolcvanas évek legvégén megbukott a Ceaușescu-rezsim, a több évszázados folyamat – legalábbis úgy tűnt – szinte teljesen befejeződött: az eredetileg magyar nyelvű moldvai csángók döntő része asszimilálódott, betagozódott a többségi románságba, méghozzá „nem csak gazdaságilag, nyelvileg, kulturálisan – állapítja meg a csángókérdés egyik legjobb szakértője –, hanem tudati síkon, a nemzeti identitás szempontjából is.”²⁴⁹

A dunai fejedelemségek egyesülése (1859) után elkezdődött a modern román állam felépítése. Az ekkor kezdődő nemzet- és államépítési programnak a keretében kell megvizsgálnunk a moldvai magyar etnikai csoport sorsát is.

Amikor a liberális román elit (a „’48-as nemzedék”) célul tűzte ki, hogy megteremtse a román államnemzetet, világos volt, hogy ezt többek közt az országban élő nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok beolvasztásával lehet elérni. Tehát a „multietnikus” társadalmat egyneművé, homogénná kellett „gyúrni”. A románosítás a modernizáció jegyében történt: a nyugati mintára létrehozott politikai, adminisztrációs, oktatási és egyházi intézmények mind az egységes, román nemzet megteremtését segítették elő, természetesen nem csak Moldva „szívében”, a Csángóföldön, hanem többek közt Dobruzdzásban is.²⁵⁰ A csángók elrománosításában – mint korábban szó volt róla – a főszerep a tanítóknak és a katolikus lelkészeknek jutott.

Az „ortodox tengerben” a római katolikus egyház megléte önmagában is egy kihívás

volt. A román egyenlő az ortodox-szal tételt ugyanis a moldvai katolikusok csángók cáfolták a legnyilvánvalóbban.²⁵¹ Ezért a román kormányok a két egyházmegye, a bukaresti és a jászvásári felállítás után igyekeztek a katolikus klérust is a nemzetépítés szolgálatába állítani. Törekvésüket tulajdonképpen a Szentszék keleti politikája könnyítette meg. A Vatikánban ugyanis évszázadok óta élt a remény, hogy a távoli nyelvrokonokat, a románokat egyszer majd katolizálni lehet. Ehhez pedig az első lépés az, hogy az ott élő, de magyar nyelvű híveket elrománosítsák. (Ballagi Aladár történész úgy látta, hogy „a misszionáriusok nagyszámú csángó magyar híveiket teljesen románizálván, ez által a görögkeleti oláhok közt egy nagyszerű egyházi unió magvait szórják el. Ha e számítás beütne, Románia lakossága unitus-oláhvá lenne pápai felsőbbtség alatt.”²⁵²) Így találkozott a Szentszék és Bukarest szándéka: az egyházi és a világi hatalom egyaránt a csángók elrománosításában volt érdekelt.

A külföldről Moldvába került olasz, lengyel, német származású jászvásári püspökök (talán csak D. Jacquet volt kivétel) a 19. század végén és a 20. században mindent elkövettek, hogy a bukaresti kormányok elvárásainak megfeleljenek. (Megjegyezzük azonban, hogy mozgásterük egyébként igen csekély volt, ugyanis anyagilag erőteljesen függtek a mindenkori kormányoktól, tulajdonképpen, rá voltak utalva Bukarest „kegyére”.) A világi hatalom elvárásaihoz történő „igazodás” csak egy pár évben nem sikerült: az 1940-es évek végén, amikor a kommunista párt egy ideig támogatta a magyar nyelvű misézést. Ez azonban csupán átmeneti taktikai engedelménynek bizonyult, és a fő konfliktus valójában ideológiai volt: a párt nem azokat tekintette az ellenségeinek, akik nem voltak hajlandók magyarul misézni, hanem azokat, akik nem hódoltak be neki (például nem voltak hajlandók részt venni a „békepapi” mozgalomban.)²⁵³

Visszatérve a nemzetépítésre, annak moldvai „alanyai”, a csángók teljesen ki voltak szolgáltatva a „program” végrehajtóinak, hiszen nem volt saját értelmiségük, amely meg tudta volna fogalmazni önnön igényüket. Az itt tárgyalt időszakban mindössze a különféle könyörgő, „esdekelő” levelek tanúskodnak arról, hogy a 19. és 20. században a csángók egy része ragaszkodik a magyar nyelvéhez.

A csángók elrománosítása 19. század második felében aggodalommal töltötte el a magyarországi közvéleményt és a politikai körök egy részét. A különböző „csángó-mentő” akciók (a misszionáriusok küldésétől a csángók „hazahozatalának” tervéig) azonban rendre kudarccal végződtek: sem papokkal, sem iskolával nem sikerült ellátni a csángókat. Ezek után a 20. században úgy tűnt, csak egy járható út maradt: az áttelepítés. A kívülről jött szándék találkozott a helyi igényekkel: Mindazok a csángók, akik az 1940-es években még mindig kötődtek a magyar nyelvhez, a magyar kultúrához – a korábbi eredménytelen kérvényezések után nem látván más kiutat – örömmel éltek a felkínált lehetőséggel.²⁵⁴ Amikor ez a világháború után megszűnt, a negyvenes évek végén egy kis időre úgy tűnt, hogy a szülőföldön meg lehet maradni magyarnak, ám ezek a remények a magyar iskolák felszámolásával hamar szertefoszlottak.

A nyolcvanas évek végén úgy látszott: a sztálini típusú modernizáció következtében végleg megoldódott a „csángókérdés”. A „nemzetépítési projekt” Moldvában teljes sikerrel járt: a csángók elrománosítása immár befejezett tény. Csak az 1989-es fordulat után derült ki, hogy még mindig van egy maroknyi csángó, aki makacsul ragaszkodik ősei nyelvéhez, a magyarhoz, és továbbra is igényli a magyar nyelvű oktatást, misézést. Hogy a magyar nyelv Moldvában fennmarad-e, azt majd az idő dönti el. Ám hogy erre a bukaresti kormányok mennyi lehetőséget biztosítanak – az már a román demokrácia egyik fokmérője lesz.²⁵⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁDÁM MAGDA – CHOLNOKY GYŐZŐ (a forrásokat szerkesztette és sajtó alá rendezte):

- Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2000. (Kisebbségkutatás Könyvek)
- ALBERT GÁBOR: *Emelt fővel.* Magvető, Budapest, 1983. (Magyarország felfedezése).
- ANDREESCU, ANDREEA – NASTASĂ, LUCIAN – VARGA ANDREA, ed.: *Minorităȃi etnoculturale mărturii documentare: Maghiarii din România (1945–1955).* Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2002.
- ANDREESCU, ANDREEA – NASTASĂ, LUCIAN – VARGA ANDREA, ed.: *Minorităȃi etnoculturale mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968).* Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2003.
- ANTAL ÁRPÁD: Csendes főhajtás Jénáki Ferenc emléke előtt. In: *Székelyföld*, 2002. május, 131–137.
- ANTAL ÁRPÁD: Kései számvetés csángóügyben. In: *Székelyföld*, 2002. november, 93–121.
- AUNER KÁROLY: *A romániai magyar telepek történeti vázlat.* A Szent László Társulat kiadása, Temesvár, 1908.
- BÁNYAI LÁSZLÓ: *Együtt élünk, együtt építünk. (Cikkek, tanulmányok 1933–1957.)* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1957. december.
- BARABÁS ENDRE: *Románia közoktatásügye.* Nyomatott az „Ellenzék” könyvnyomdájában, Kolozsvár, 1908.
- BARNA GÁBOR: Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún. In: *„Mégfog vala apóm szokcor kezemtől...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére.* (Szerk. Halász Péter). Kiadja a Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1993. 45–60.
- BARTHA ANDRÁS (Borto Andrei): *Pusztina – Pustina. Gondolatok egy csángó falu múltjáról és jelenéről.* Balatonboglár, 1998. (Balaton Akadémia Könyvek 36.)
- BAUMGARTNER SÁNDOR: *Moldva, a magyarság nagy temetője.* Budapest, é. n. (1940?)
- BEIN, DANIEL – ARENS, MEINHOLD: Katholische Ungarn in der Moldau. Eine Minderheit im historischen Kontext einer ethnisch und konfessionell gemischten Region. In: *Saeculum, Jahrbuch für Universalgeschichte*, 54. 2003, 2. sz. 213–271.
- BEKE GYÖRGY: *Csángó passió. Barangolások moldvai csángó-magyarok közt.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- BINDER PÁL: *Közös múltunk. (Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmuskori falusi és városi együttéléséről.)* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.
- BÍRÓ SÁNDOR: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940).* (Előszó: Bárdi Nándor.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. (Magyar Kisebbség Könyvtára)
- BOROS FORTUNÁT: *Csíksomlyó, a kegyhely.* Minerva, Kolozsvár, 1943.
- CSOMA GERGELY: *A moldvai csángó magyarok.* (Az utószót írta: Domokos Pál Péter). Corvina, Budapest, 1988.
- Csángók a XX. században. Élettörténetek.* (Szerk.: Forrai Ibolya), Néprajzi Múzeum, Budapest, 1994.
- CSERES TIBOR: Őszi beszélgetés Klézsén, néhai Petrás Incze parókiáján. In: *Mozgó Világ*, 1982. október, 24–29.
- CSIKY JÁNOS – TARR GERGELY [Tamás Gáspár Miklós]: A csángóügy és a román heccclapok. In: *Beszélő összkiadás (1981–1989).* AB – Beszélő, Budapest, 1992. 154–156.
- DEÁK JUDIT: Csángó sorsok alakulása Sepsiszentgyörgyön. In: *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1997. 78–82.
- DEMÉNY LAJOS: A csángó múlt a magyar és a román történetírásban – a politikai szándék és a tudományosság választóján. In: *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1997. 5–10.
- DIACONESCU, MARIUS: Péter Zöld si „descoperirea” ceangailor din Moldova în a doua jumătate a secolului XVIII. In: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, XXXIX–XL,*

- Editura Academiei Române, Iasi, 2002–2003. 247–272.
- DIÓSZEGI LÁSZLÓ – POZSONY FERENC: A moldvai csángók identitásának összetevőiről. In: *Magyarságkutatás 1995–1996.* (Szerk.: Diószegi László). Teleki László Alapítvány, Budapest, 1996. 105–111.
- DOBOŞ, DĂNUŢ: *Biserica și școala. Din istoria operelor sociale catolice în România.* Vol. I. Editura Presa Bună, Iași, 2002.
- DOMOKOS PÁL PÉTER, összeáll.: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest, 1979.
- DOMOKOS PÁL PÉTER: *A moldvai magyarság.* Magvető, Budapest, 1987. (5. kiadás).
- ERŐSS J. PÉTER: „Elvetve, elfelejtve...” In: *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1997. 64–67.
- FÜLÖP MIHÁLY – VINCZE GÁBOR (gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta – sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta): *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1945–1947.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.
- GAZDA JÓZSEF: *Hát én hogyané síratnám. (Csángók sodró időben.)* Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1993.]
- GECSÉNYI LAJOS: Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über die Ungarn in der Moldau. Jassy, 1893. In: *Ungarn Jahrbuch.* Band 16. (Red.: Horst Glassl, Ekkehard Völkl.) Verlag Ungarisches Institut, München, 1988.
- GEGŐ ELEK: *A' moldvai magyar telepekről.* Kiadva az Akadémia költségén, Buda, 1838. [Reprint: Státus Kiadó, Csíkszereda, 1999.]
- GYÖRFFY ISTVÁN: A moldvai csángók. In: *Zsebtasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1917. évre.* (Szerk.: Bátky Zsigmond.) Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1916. 68–74.
- HAJDÚ DEMETER DÉNES: *In Memoriam Domokos Pál Péter.* Erdély Művészetéért Alapítvány, Budapest, 1992. (Erdélyi Füzetek 2.)
- HALÁSZ PÉTER, összeállította: *A moldvai magyarság bibliográfiája.* A Lakatos Demeter Egyesület kiadványa, Budapest, 1996. (Csángó füzetek 1.)
- HALÁSZ PÉTER: *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához.* Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002.
- HARANGOZÓ IMRE, szerk.: „Ott, hul éltek vala a magyarok...” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsesládájából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2001.
- HATOS PÁL: Szempontok a csángókutatás kulturális kontextusának értelmezéséhez. In: *Pro Minoritate,* 2002. 4. sz., 5–16.
- HEGEDŰS LÓRÁNT: A székelyek kivándorlása Romániába, 2. közlemény. In: *Budapesti Szemle,* 1902. 307. sz., 111. kötet, 31–72.
- IODACHI, CONSTANTIN: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobrudzsában 1878–1913. In: *Replika,* 41–42. sz. (2000. november), 239–261.
- P. JÁKI SÁNDOR TEODÓZ: *Csángókról, igaz tudósítások.* Való Világ Alapítvány, Budapest, 2003. (2. kiad.)
- JAKUBINYI GYÖRGY, összeállította: *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia.* Gyulafehérvár, 1998.
- JERNEY JÁNOS' KELETI UTAZÁSA A' MAGYAROK' ŐSHELVEINEK KINYOMOZÁSA VÉGETT 1844 ÉS 1845. I. köt. A szerző kiadása, Pest, 1851.
- B. KOVÁCS ANDRÁS: *Szabályos kivétel. (A romániai magyar oktatásügy regénye)* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár – Bukarest, 1997. (Gordiusz Könyvek)
- KOVÁCS FERENCZ károly-fehérvári hittanár úti-naplója. In: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868.* Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, Maros-vásárhely, 1870.

- LACZKÓ MIHÁLY: A Magyarországon megtelepedett csángók. In: *Csángósors. Moldvai csángók változó időkben.* (Szerk. Pozsony Ferenc) Teleki László Intézet, Budapest, 1999. 193–202.
- LÜKŐ GÁBOR: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* (2. kiadás) Táton Kiadó, Budapest, 2002.
- Pater Zöld.* Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2002. (Kétnyelvű kiadás)
- PÁVAI ISTVÁN: Etnonimek a moldvai magyar anyanyelvű katolikusok megnevezésére. In: *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben.* (Szerk. Pozsony Ferenc) Teleki László Intézet, Budapest, 1999. 69–82.
- POZSONY FERENC: *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* Kriterion, Kolozsvár, 1994.
- POZSONY FERENC. Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban. In: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* (szerk.: Katona Judit – Viga Gyula). Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1996. 173–177.
- POZSONY FERENC: A moldvai csángók történeti tudata. In: *Néprajzi Látóhatár*, XI. évf., 2002. 1–4. sz., 341–362.
- POZSONY FERENC: *Ceangăi din Moldova.* Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 2002.
- POZSONY FERENC: A moldvai csángó-magyar falvak társadalomszerkezete. In: *Pro Minoritate*, 2003. 3. sz., 142–165.
- ^aANDRU, DUMITRU: *Mișcări de populație în România (1940-1948).* Editura Enciclopedică, București, 2003.
- SERES ATTILA: „Csángómentés” a XIX–XX. század fordulóján. In: *Pro Minoritate*, 2002. 4. sz., 17–47.
- SERES ATTILA: „A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható”. Források a moldvai magyarság anyanyelvű egyházi oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a XIX. század végén. Klny. *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2003. 321–349.
- SICULUS [Besenyő/Baumgartner Sándor]: *A moldvai magyarok őstelepülése és mai helyzete.* Budapest – Pécs, 1942.
- SPIRA GYÖRGY: A magyar negyvennyolc és a csángók. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* (Szerk. Glatz Ferenc). Budapest, 1993.
- SYLVESTER LAJOS: *Csupa csapás az élet.* (Az elsorvadt moldvai magyar oktatás és a csángó szétrajzások emlékkönyve.) Sepsiszentgyörgy, 2001. (Kaláka Könyvek).
- SZABADOS MIHÁLY: A moldvai magyarok a román népszámlálások tükrében 1859–1977 között. In: *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*, 1989. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 89–102.
- SZABÓ T. ATTILA: A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V.* Kriterion, Bukarest, 1981.
- SZEMES JÓZSEF: *A Szent László Társulat Története 1861–1941.* Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1942.
- TÁNCZOS VILMOS: *Keletnek megnyílt kapuja.* (Néprajzi esszék). KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996. (Ariadné könyvek)
- TÁNCZOS VILMOS: Hányan vannak a moldvai csángók? In: *Magyar Kisebbség*, 1997. 1–2. sz., 370–390.
- TÁNCZOS VILMOS: *Bevezető javaslat a moldvai csángó kérdés politikai rendezésére.* Csíkszereda, 1994. május 20–27. Gépelt kézirat, 13. A szerző tulajdonában.
- TUSNÁDI IMETS FÜLÖP Jákó gymn. igazgató-tanár uti-naplója, 1868. In: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868.* Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, Maros-vásárhelyt, 1870.
- VINCZE GÁBOR: Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959) In: *Korunk* 1997. 4. sz. 70–82.

VINCZE GÁBOR: Csángósors a második világháború után. In: *Csángósors. (Moldvai csángók a változó időkben)* Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999. 203–250.

VINCZE GÁBOR: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság 2. világháború utáni történetéből.* Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

VINCZE GÁBOR: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944) In: *Pro Minoritate*, 2001. 3. sz. 141–187.

VINCZE GÁBOR (a válogatást összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta): *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. II. kötet: 1944–1989.* Csíkszereda, 2003. Pro-Print Könyvkiadó (Magyar Kisebbség Könyvek)

1 Dolgozatunkban a csángó-magyarok fogalma alatt azt a római katolikus népcsoportot értjük, amely az itt tárgyalt korszakban még magyar nyelvű és rendelkezik valamilyen magyar népi öntudattal. Bővebben lásd *Pávai*, 1999. és *Pozsony*, 2002. A csángókat emlegetve az *összes* római katolikus vallású moldvai lakosra gondolunk, vagyis azokra is, akik időközben nyelvváltáson estek át.

2 A teljesség igénye nélkül lásd például Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes, Horger Antal tanulmányait. *Mikecs*, 1989. és *Halász*, 1996.

3 Többek közt lásd Bitay Árpád, Elekes Lajos, Veress Endre, Mikecs László, Lükő Gábor, Domokos Pál Péter munkáit. *Mikecs*, 1989. és *Halász*, 1996.

4 *Seress*, 2002., 2003., *Vincze*, 1999., 2001.

5 Talán csak egy kivétel akad közöttük, a fiatal bukaresti történész, Marius Diaconescu. Lásd: *Diaconescu*, 2002–2003.

6 Román nyelven megjelent munkájában Pozsony Ferenc is kénytelen volt megelégedni azzal, hogy az eddig megjelent – és hozzáférhető – magyar és román tudományos eredményeket összegezze. Lásd *Pozsony*, 2002/a.

7 A „csángómentés” problematikájához lásd még: *Hatos*, 2002. 10.

8 Petrás Incze János Döbrentei Gábornak írott válaszát közli *Domokos*, 1979. 1322.

9 *Domokos*, 1987. 116–119.

10 Lásd a 29. dokumentumot.

11 Csakhogy Auner Károly ugyancsak az 1854-es egyházi kimutatásra hivatkozva mintegy 50 500 katolikust említ. Lásd: *Auner*, 1908. 77.

12 *Kovács* Ferenc pedig ugyanerre az egyházi névtárra hivatkozva 51 049 katolikust említ. *Kovács*, 1868. 53.

13 *Szabados*, 1989. 91.

14 Az 1905-ös népszámlálási kötetben meglehetősen sajátosan indokolják meg, miért hiányzik az anyanyelvi és a nemzetiségi adatsor: „Nemzetiségről itt nem lehet szó! A fogalmat sem lehet szigorú tudományossággal alkalmazni! Származása vonatkozásában sem lehet kutatni, mert a nem-románok legnagyobb része olyan körülmények között és olyan állapotban van, hogy a legnagyobb jóindulat és szándék mellett se felelhetne a kutató kérdéseire. Ehhez hasonlóan az anyanyelv kutatása sem kecsegtetne sikerrel.” Idézi: *Csoma – Domokos*, 1988. 140.

15 *Gecsényi*, 1988. 169.

16 Lásd a 23. dokumentumot.

17 *Szabados*, 1989. 92. (Főntebb említettük, hogy az egyházi névtárat csak fenntartásokkal lehet elfogadni: Auner Károly szerint az 1902-es sematizmus alapján – eltekintve a 100 főnél kisebb lélekszámú közösségektől – csupán 65 000 katolikus élt Moldvában. Lásd *Auner*, 1908. 83.)

18 *Marele Dicționar Geografic al României*. I–IV. köt. Ed. George Ioan Lahovari, general C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, București, 1898–1901.

19 Lásd például Bákó város esetében. MDGR, I. köt. 179.

20 Bákó megye főbb adatait ismerteti: *Halász*, 2002. 83–87.

21 „Populațiunea este compusă numai din unguri.”

22 Halasfalva esetében azt írják, hogy a 625 családból 400 család (1500 lélek) magyar. MDGR, III. köt., 697. (Meg kell azonban jegyezzük, hogy a Szótár szerkesztői helybéli papoktól, jegyzőktől és más „notabilitásoktól” kapták – nagy nehezen és többé-kevésbé pontosan – az információkat, azok pedig nem tudományos szintű kutatások, hanem jórészt hallomások alapján készültek. Ezért van az, hogy néhány ma is magyar nyelvű településről nem jelez, vagy csak töredékes lélekszámmal említ magyar lakosságot; ugyanakkor néhány, a magyar nyelvet már akkor sem használó faluról azt írja: „sînt ungur” – vagyis mind magyar. Ugyanis a katolikus vallású csángókat a környező „oláhság” hagyományosan *unguroknak* tartotta.

23 *Szabados*, 1989. 94.

- 24 A korabeli publicisztikában sok esetben – tévesen – a bukovinai székelyeket is csángóknak nevezték.
 25 Bővebben lásd: *Vincze*, 2001. 141–145.
 26 *Binder*, 1982. 106–126.
 27 Erről bővebben *Mikecs*, 1989. és *Benda*, 1989.
 28 *Hatos*, 2002. 8–10. és *Pozsony*, 2002.
 29 A tizenkilenc kinevezett püspök közül csak három püspökök tartózkodott Moldvában. A főpapok névsorát lásd: *Jakubinyi*, 1998. 27–29.
 30 A zavaros helyzetet jól mutatja, hogy az 1623 és 1884 közti 260 évben összesen 69 missziós főnök, illetve vizitátor (ezek nagyobb része püspöki rangban) működött Moldvában. *Jakubinyi*, 1998. 29–30. és *Domokos*, 1987. 482–484.
 31 Lásd az 5. dokumentumot.
 32 Ilyen leveleket is közöl: *Domokos*, 1987. 180–181.
 33 Lásd Funták Kozma esetét. (1. és 8. dokumentum.)
 34 Ezért a jászvásári osztrák konzulok kezdettől fogva ellenséges szemmel nézték a magyarországi lelkészek, misszionáriusok megjelenését, sőt például 1807-ben tiltakoztak a magyar papok Moldvába küldése ellen. A kérdéstről lásd: *Auner*, 1908. 59–65., 69., *Mikecs*, 1941. 207–208. és Hegedűs Lóránt: A székelyek kivándorlása Romániába. In: *Budapesti Szemle*, 1902. 110. köt. 61.
 35 A deákok tevékenységére a középkorban és a kora újkorban lásd: *Benda*, 1988. 39., későbbi szerepükre *Tánczos*, 1996. 190–222.
 36 1868-ban Imets Fülöp Jákó még magyar kántort talált többek közt Szöllőhegyen (Jakab János), Bucsumban (Deák Ferenc), Szárazpatakon (Menasági Gergely), Prálán (Kányádi József), Szaláncon (Kondák Antal), Slobozia/Újfalun (Fodor József), Diószegen, (Szabó Elek emellett Aknán és Onyesten is kántorkodott), Mojnesten (Nagy Ferenc), Pusztinán (Bence József), Frumószán (László György), Ripán (Balogh István), Szerbeken (Fodor Simó), Bosotényon (Viola Albert), Vidráskán (Pál János), Petricsika/Kövesalján (Kozsók Péter), Berzenczén (Fejér Pál) Szaláncztorkán (Veres István), Szaláncon (Balás Mihály), Orosapatakon (László József), Valea rea/Rosszpatakon (Bokor József), Balanyásán (Bokor Ferenc), Spini-n(?) (Császár-Benke István), Lészpeden (Simó József), Szeketurán (Kancsal János), Bogdánfalván (Finta Ferenc), Klézsén (Petrás Mihály). Lásd: *Imets*, 1870. 34., 36., 39., 52., 56.
 37 Imets Fülöp Jákó értesülései szerint 1868-ban Petrás Incze Jánoson kívül már csak Ferenczy Bálint szolgált Tamásfalván, de szolgálati helyét ő is csak „opportunitásos politikával” tarthatta meg. *Imets*, 1870. 26.
 38 *Jerney*, 1851. 111. Jerney arról is beszámol, hogy Bákóban és több Szeret-menti helységben, ahol addig a kántorok „eddigelő csupán magyarul dicsőíték a’ mindenhatót, oláhval fölvaltani rendeltetett az isteni tisztelet”.
 39 *Domokos*, 1979. 1431. Ugyanezt a véleményt támasztja alá Jerney János (*Jerney*, 1851. 25.), valamint Barabás Endre is egy 1911-es cikkében. Lásd a 28. dokumentumot.
 40 Romániában a közoktatást az 1864. november 25-i oktatási törvény szabályozta. Eszerint az elemi oktatás ingyenes és kötelező és a gyermek 8–12 évéig tart.
 41 A forrófalvi iskolát a későbbi tatrosi plébános, Papp Sándor „hitküldér” hozta létre. *Gegő*, 1838. 20. Ugyancsak jelentős szerepet játszott a magyar nyelvű egyházi nevelés megszervezésében Funták Kozma gorzafalvi, majd foksányi pap. Lásd az 1. és 8. dokumentumot. Lásd még: *Dobo*□, 2002. 89.
 42 Lásd a 17. dokumentumot.
 43 *Dobo*□, 2002. 138–139.
 44 Az intézményben annak ellenére sem volt semmiféle magyar nyelvtanítás, hogy a tanulóknak nagyobb része a 19. század végén már magyar volt: 1893-ban a 18 növendék közül 13 beszélt magyarul. *Gecsényi*, 1988. 184.
 45 MOL, a Szent László Társulat iratai (SZLT), P 1431, 19. köteg, 416. csomó (1934), 307. Ugyanezt tapasztalta évtizedekkel később Eröss Péter is: ő a 2. világháború után egy évet volt Jászvásáron szeminarista. Lásd: *Sylvester*, 2001. 18–20.
 46 Idézi: *Domokos*, 1979. 94.
 47 Idézi: *Domokos*, 1979. 95.
 48 *Amicul Familiei* 1880., IV. 2. Idézi *Pozsony*, 2001.
 49 Kovács Ferenc gyulafehérvári hittanár már 1870-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy „van Moldva-Oláhonban egy párt, mely egyáltalán országa területén idegen elemet el nem ismer, tűzzel, vassal kelvén ki minden ellen, mi nem oláh”. (Lásd az 5. dokumentumot.) Társa, Imets Fülöp Jákó egyenesen úgy fogalmazott, hogy: „a román kormány minden utat-módot elkövet, minden lehető eszközt megragad, hogy ezen velünk testvér-fajt *romanizálja*, nemzetiségéből kivetkeztesse.” *Imets*, 1870. 74.
 50 A kormányok minden igyekezete ellenére azonban a romániai iskolahálózat – még a környező országokhoz képest is – igen fejletlen volt.
 51 *Barabás*, 1908. 11.
 52 A nagypataki, a kákovai és az újfalui csángók kérvényének végén található névsor tanúsága szerint a két világháború között még ugyanúgy előfordultak az eredeti magyar személynevek, mint a román „fordítás-nevek”. (Pl. a Kómúvesből már Zsitár lett, a Kádárból pedig Dogár.) Lásd a 32. dokumentumot.

- 53 *Bartha*, 1998. 22.
- 54 *Jáki*, 2003. 63–67.
- 55 Az első fecske minden bizonnyal Zöld Péter 1781-ben készült jelentésének magyarra fordított szövege volt (Molnár János adta ki 1783-ban Pozsonyban *Magyar Könyv-Ház* című kötetében). Csokonai Vitéz Mihály a század végén valószínűleg éppen az ebből szerzett ismeretei alapján fogalmazta meg a *Marosvásárhelyi gondolatok* című versében azt az óhaját, hogy „*Vajha Moldovának is kies parlagjai, / Ameddig terjednek a Pontus hajjai, / Magyar Koronánknak árnyékába menne, / S a csángó magyar is polgártársunk lenne!*”.
- 56 Lásd Kossuth Lajos vezércikkét az 1842. október 6-i *Pesti Hírlapban*.
- 57 *Spira*, 1993. 305–318.
- 58 Lásd a 2., 4., 12., 14. dokumentumokat.
- 59 *Szemes*, 1942. 36.
- 60 Lásd *Imets*, 1870. és *Kovács*, 1870.
- 61 Lásd a 6. dokumentumot.
- 62 Lásd a 16. dokumentumot.
- 63 Lásd a 10. dokumentumot.
- 64 *Szemes*, 1942. 45.
- 65 Liegerhofer János, Máté Jób és Andrassy Gergely. Lásd a 9. dokumentumot. A magyar misszionáriusok alkalmazását az tette lehetővé, hogy a magyar püspöki kar előterjesztésére IX. Pius pápa 1869-ben kötelezte a bukaresti és a jászvásári apostoli vikáriusokat, hogy a lelkipásztori munkákban alkalmazzák azokat a misszionáriusokat, akiket a Szent László Társulat küld ki.
- 66 Többször előfordult, hogy ha a kérelmeket nem láttamozta az illető egyházmegyei hatóság, az ilyen kérelmezők elesetek a támogatásoktól. Az egyházi felettesektől azonban féltek engedélyt kérni, tartva az esetleges rosszallástól. Bartok Géza is azt közli Slauch Lőrinc püspökkel, a Társulat egyházi elnökével, hogy „a missionariusok szinte félve fogadják a magyarok egyházi és iskolai segélyezésére tőlünk jövő nyilvános adományokat.” Lásd a 20. dokumentumot.
- 67 Például az első 14 esztendőben a 34 000 forintból csak 14 500 jutott a csángóknak, a többit a boszniai és a hercegovinai, valamint a bolgár missziók kapták. Lásd: *Szemes*, 1942. 39.
- 68 Igaz ugyan, hogy a román trónon német (porosz) katolikus dinasztia tagja ült, de a döntően ortodox alattvalók fölött uralkodó I. Károly nem akarta, hogy a katolikus egyház anyagi támogatása miatt elveszítse a nacionalista politikai osztály támogatását.
- 69 Lásd a 21. dokumentumot.
- 70 Lásd a 22. dokumentumot.
- 71 *Seress*, 2003. 331.
- 72 *Dobo*□, 2002. 140–142.
- 73 Lásd a 21. dokumentumot.
- 74 Lásd a 23. dokumentumot.
- 75 *Seress*, 2002. 37–39.
- 76 Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság közt 1886-tól 1899-ig vámháború dúlt, 1894-ben pedig folyt a Memorandum-per.
- 77 Bartok Géza csak óvatosan céloz arra, hogy a szövetséges Román Királysággal kapcsolatos bárminemű konfliktust rossz szemmel néztek a Ballhausplatzon, és a csángó-ügyben az „osztrák–magyar diplomácia is a szívélyes nemzetközi viszony szempontjából lehetőleg tartózkodó álláspontot foglal el”. Lásd a 20. dokumentumot.
- 78 *Bíró*, 2002. 181–182.
- 79 *Demény*, 1997. 7–8.
- 80 Lásd a 25., 27., 28. dokumentumokat.
- 81 *Gyórfy*, 1916. 68–70.
- 82 *Gazda*, 1993. 41–59. (A csángók egyébként már az 1877-es függetlenségi háborúban is derekasan harcoltak, bizonyítván lojalitásukat a román állam iránt.)
- 83 Az emlékiratot közli: *Ádám – Cholnoky*, 2000. 485–490. (Az emlékirat döntő részben megegyezik a 29. sz. alatt közölt röpirattal, csupán stilisztikai különbségek fedezhetők fel köztük.)
- 84 A moldvai csángók kapcsolata Csíksomlyóval feltehetően még a 16. századra tekinthető vissza. Gegő Elek egy 1763-as munkára hivatkozva írja, hogy „a csíksomlyói bucsúra 1744-ik évben *ötezren* jelenének meg.” *Gegő*, 1838/1999. 71. Az ezt követő időszakban azonban a búcsújárást sokszor akadályozta a járványok miatti határozár felállítás, a háborúk, a természeti katasztrófák. Arra vonatkozó konkrét adatokkal azonban jelenleg nem rendelkezünk, hogy 1918 előtt tulajdonképpen miként vettek részt (és mekkora tömegben) a csíksomlyói búcsúkon a csángók. A csángók és Csíksomlyó kapcsolatára lásd: *Barna*, 1993.
- 85 Lásd a 35. dokumentumot. Boros Fortunát szerint Kukla atya moldvai útjai „egy magyarországi könyv” megjelenése miatt szakadtak félbe. Lásd: *Boros*, 1943. 135.
- 86 MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431, 19. csomó, 416. köteg, (1934), Németh Kálmán jelentése a

- bukovinai székelyek és moldvai csángók helyzetéről, és *Siculus*, 1942. 93.
- 87 *Lükő*, 2002. 13. és *Szabó T.*, 1981. 501.
- 88 *Baumgartner*, 1940. 27.
- 89 Lásd Domokos Pál Péter táblázatát a Bákó megyei politikai községekhez tartozó falvak magyar nemzetiségű, anyanyelvű, római katolikus vallású lakosságáról a 38. dokumentum mellékleteként.
- 90 *Tánczos*, 1997. 381.
- 91 *Diószegi – Pozsony*, 1996. 110.
- 92 A harmincas évek közepén egy bogdánfalvi csángó (aki tudott magyarul olvasni) jelentette ki Csúry Bálint nyelvésznek: „Az fáj nekünk legjobban, hogy a pápa ösztentségének pénze is, gondja is van a vademberek megtérítésére, de reánk, moldvai magyarokra, akik sokszáz év óta itt, a legkeletibb széleken legbuzgóbb hívei voltunk és vagyunk az egyháznak, nem terjeszti ki sem gondját, sem védelmét.” Lásd a 34. dokumentumot.
- 93 *Domokos*, 1979. 1301–1302.
- 94 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTAK), a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/146., kézzel írott olasz nyelvű fogalmazvány.
- 95 *Szemes*, 1942. 78–79.
- 96 MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/146., kézzel írott olasz nyelvű fogalmazvány.
- 97 Lásd a 34. dokumentumot és *Antal*, 2002. március, és Sebestény Antal 1939. március 18-i levele Krywald Ottóhoz. Közli: *Albert*, 1983. 296–300.
- 98 MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431, 20. csomó, 171. köteg, sz. n., Sebestény Antal levele Németh Kálmánhoz.
- 99 Lásd a 36. dokumentumot.
- 100 Mint az Sebestény 1939. április 15-i levelében olvasható, a józseffalvi származású Pétert Krywald azzal bízta meg, hogy „Moldvában a katolikusok közt magyar imakönyveket és kegyszereket terjesszen.” Mivel erre Sebestény megszerezte Robu püspök engedélyét, Péter szabadon mozoghatott Moldvában. MTAK, a Szent László Társulat iratai, Ms. 10.528/188.
- 101 MOL, a Szent László Társulat iratai, P 1431, 20. csomó, 171. köteg, 1940., Péter Gergely illyefalvi igazgató tanító 1940. november 26-i levele Krywaldhoz Ottóhoz.
- 102 Lásd a 34. dokumentumot.
- 103 Lásd a 66. dokumentumot.
- 104 A dokumentumot közli: *Domokos*, 1987. 195.
- 105 Bogdánfalván és még egy-két helyen addig magyarul tartották a templomi szertartást a helyi kántorok („deákok”), majd a hatósági nyomás miatt románul miséztek tovább. *Tánczos*, 1996. 215.
- 106 *Siculus*, 1942. 92–93.
- 107 Tolna Megyei Levéltár (TML) a Bonyhádi Székely Múzeum anyaga, a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság iratai, 19. doboz, 3249. sz., Németh Kálmán emlékirata.
- 108 Bővebben lásd: *Vincze*, 2001.
- 109 A szabófalvi csángó-magyar szülőktől származó Robu volt az első moldvai születésű püspök. Az elődei külföldről „beszármazott” olaszok (N. G. Camilli, C. Liverotti, U. Cipollini), lengyel (J. Malinowsky) és svájci francia (D. Jacquet), utódai pedig (M. Glaser) és (A. Durkowitsch) németek voltak.
- 110 A moldvai római katolikus plébániák és a filiák, ill. a plébánosok névsorát közli Csöpey Dénes brassói konzul egy 1941-es jelentésében: MOL K 64, 90. csomó, 1941-27. tétel, 131/res.-pol.-1941.
- 111 A szabadságos katonát, a lábnyiki Laczkó Istvánt azzal fogadta a felesége, amikor hazaért, hogy László Antal misézett („természetesen” román nyelven) a templomban, majd a mise végétével megszólalt magyarul: „Kedves testvéreim! Arra kérlek benneteket, ha akartok, mehettek Magyarországra, és ott kaptok házat, földet, és ami nektek szükséges. [...] Voltam én Gajcsánában, és onnat es fognak menni. Voltam a Szereten túl, és onnat es mennek.” Édesapja önéletírása alapján idézi *Laczkó*, 1999. 195.
- 112 MOL, a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztálya iratai, K 28, 9. csomó, 38. tétel, a kormánybiztosság 1941. december 19-i, 3. sz. zárójelentése.
- 113 Lásd a 43. dokumentumot.
- 114 Például a Pusztinára helyezett Demse Péter még októberben arról tájékoztatta az Áttelepítési Kormánybiztosság egyik munkatársát, hogy mintegy 50 gorzafalvi család „fel van készülve a hazajövetelre”, ám ezek a családok nem tudtak áttelepedni. Gajcsána-Magyarfaluban a 260 magyar családból 80 vette ki a hazatérési igazolványát a követségről, és további 150 családnak volt beadva a kérése – ennek ellenére a világháború végéig csupán néhány tucat család települt át ténylegesen. TML 16. doboz, 319/928. sz., a bukaresti magyar követség 209/biz.-1942. számú, február 28-i jelentése a moldvai csángó családok hazatéréséről.
- 115 Lásd a 44. dokumentumot. Az említett három személy közül az egyik hamarosan megszökött a fogházból, és átmenekült Magyarországra.
- 116 MOL K 28, 158. csomó, 334. tétel, R 28.086., 515/res./10-1943.
- 117 MOL K 28, 65. csomó, 135. tétel, a M. kir. Belügyminiszter Külföldiekkel Ellenőrző Országos Központi

Hatóság Erdélyi Kirendeltsége iratai, az 1944. január 25-i, 2/3-1944.biz. számú jelentés.

118 MOL K 28, 133. csomó, 262. tétel, ifj. Horthy Miklós 1944. március 2-i átirata Kállay Miklós miniszterelnöknek.

119 MOL K 28, 133. csomó, 262. tétel, 121/res.pol.-1944.

120 Szabó Sándor alezredes, a IX. hadtest hírszerző osztályának vezetője egy június 27-i, Bonczos

Miklósnak írott levelében ugyancsak azt állította, hogy „hozzánk beérkezett hírek szerint a román kormány sohasem fogja beleegyezését adni ahhoz, hogy a romániai csángó magyarok diplomáciai úton legyenek hazatelepíthetők.” Mindehhez hozzátette, hogy sok esetben maguk a csángó-magyarok sem akarnak áttelepedni. Vagy azért, mert „nemzeti érzésüket nincsen, aki felébressze” vagy anyagi okok miatt vagy azért, mert a román propaganda hatása alá kerültek. Lásd a 48. dokumentumot.

121 TML, 20. doboz, 535/1944., jegyzőkönyv.

122 TML, 20. doboz, 535/1944., „Összefoglalás a moldvai magyarokról.”

123 MOL K 28, 133. csomó, 262. tétel, 1944-20.022. sz.

124 Lásd a 45. dokumentumot.

125 Lásd a 46. dokumentumot.

126 A forrást lásd *Vincze*, 2001.

127 TML, 20. doboz, 535/1944., 245/1944. Om.

128 A 2. bécsi döntéssel Magyarországhoz került vissza a Székelyföld is. Ezért ha valaki a legrövidebb útvonalon akart Moldvából Dél-Romániába jutni, csak a magyar fennhatóság alá került Háromszéken keresztül tehetette meg. 1944 májusában a besszarábiai és bukovinai menekültek is – a két ország közt megkötött egyezmény értelmében – ezen az útvonalon jutottak el Munténiába.

129 TML, 20. doboz, 535/1944., 2480. sz.

130 Hivatalos román nyilvántartás szerint csak 1942 márciusa és szeptembere között 1.631 személy telepedett át. *Sandru*, 2003. 125. Ez a magyar források tükrében erős túlzásnak tűnik. Lehet, hogy ebben azok is benne vannak, akik kikérték ugyan a magyar követségről a papírjaikat, de valami oknál fogva nem tudak elindulni. A fenti román adattól lényegesen eltérnek a magyarországiak: Bodor György, aki a Bácskából elmenekült bukovinai székelyeknek és a csángóknak a letelepítését szervezte, korabeli feljegyzéseire hivatkozva azt állítja: Észak-Baranyában (Szárászon, Egyházaskozáron és Bicalon) csupán 141 moldvai csángó-magyar család részesült földjuttatásban. TML BSZM, Bodor György-hagyaték, 1. doboz, Thiery Árpád könyvének kritikája. H. é. n., gépelt kézirat, 6–7. A Népgondozó Hivatal nyilvántartása szerint 1945 őszén csak 110 családot telepítettek le Baranya és Tolna megyében, ám elképzelhető, hogy a hivatal adatai nem voltak naprakészek. MOL, a külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a 14. doboz, II-28. csomó, 40.986/Bé.-1945.

131 Hogy az első hetek-hónapok nem lehettek könnyűek, hogy az idegen környezetbe való beilleszkedés mennyi problémával járhatott, arra lásd: *Albert*, 1983. és lásd az 50. dokumentumot.

132 Bővebben lásd: *Vincze*, 1999. 72–74.

133 A két vesztes ország, Románia és Magyarország a békeszerződés aláírásáig nem tarthatott fenn hivatalos diplomáciai kapcsolatot, ezért ún. politikai missziókat létesítettek a másik ország fővárosában.

134 Lásd az 52. dokumentumot.

135 Lásd az 51. dokumentumot.

136 Lásd az 52. dokumentumot.

137 *Gazda*, 1993. 135.

138 Egy 1945 után Magyarországra kijutott lányikának, Laczkó Istvánnak román szomszédai azt vágják az arcába: „Te Pista, menj Magyarországba és szerezz földet ott, nem itt, ez román föld, ha nem tudnád.” Lásd az 55. és az 52. dokumentumot.

139 Lásd az 53. dokumentumot.

140 *Gazda*, 1993. 136–139.

141 Lásd az 52. dokumentumot.

142 Minderről bővebben lásd *Vincze*, 1999. 5–28.

143 Lásd az 54. dokumentumot.

144 *Gazda*, 1993. 139.

145 Lásd az 55. dokumentumot.

146 Lásd a 60. dokumentumot.

147 Lásd az 58. dokumentumot.

148 A 24 család Kürtösre érkezésének pontos időpontja az eddig megismert iratokból nem deríthető ki.

Sem a Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság iratai, sem a külügyi iratok közt nincs nyoma ennek. Egy klézsei csángó úgy emlékezik vissza, hogy édesapja „májusba valamikor ment el”. (*Gazda*, 1993. 139.) Az augusztus 4-én a budapesti KEOKH-nál megjelent csángók azt közölték, hogy a csoport akkor már 5 hete vesztegel Kürtösön. Lásd az 62. dokumentumot.

149 Lásd az 59. dokumentumot.

- 150 Lásd az 59. dokumentum jegyzetét. („Nagymámán, hogy nem máj vesszenek el a gyermekek, szedegette a búzafejeket, s arvával ebéltette a gyermekeket” – meséli egy klézsei csángó asszony. *Gazda*, 1993. 139.)
- 151 Lásd a 67. dokumentumot.
- 152 MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai Románia, XIX-J-1-k, 44. doboz, 30/d csomó, 3369/pol-1947. (Más forrás 24 családot említ, az augusztus 5-i aradi „Szabadság” pedig 21-ről ír.)
- 153 MOL, a Magyar Honvéd Határőr Parancsnokság iratai XIX-B-10, a határőrizettel kapcsolatos anyagok, 1. doboz, 29. ő. e., 6.072/1946.
- 154 Az egyik pusztinai levelében olvashatjuk, hogy volt aki – mivel a házát az indulás előtt eladta – hazatérése után kénytelen volt sátorban lakni. Lásd a 74. dokumentumot.
- 155 Valószínűleg arról a két csángóról van szó, akiről a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) 1947. évi augusztus hó 4-i jelentésében van szó. Lásd a 62. dokumentumot.
- 156 *Gazda*, 1993. 140–141.
- 157 Lásd a 69. dokumentumot.
- 158 MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/171. Kézzel írt levél.
- 159 „A határrendőrség felhívja a figyelmet, hogy szigorú intézkedéseket foganatosítottak a határ mentén, és a legújabb rendelkezés szerint a határrendőrségnek felszólítás nélkül is fegyvert kell használnia azok ellen, akik a tilos zónába szöknek.” – olvashatjuk a kolozsvári *Világosság* 1947. augusztus 22-i, *Agyonlőttek 6 jogtalan határátlépőt* című cikkében. (Eredeti kiemelés.)
- 160 1947 nyarán kétoldalú egyezmény keretében mintegy 15 000 cseh és szlovák telepedett át Csehszlovákiába, ugyanekkor a bukovinai lengyelek egy része is átszökött az anyaországába. Ugyanebben az évben legálisan vagy illegálisan hozzávetőlegesen 40 000 zsidó „alijázott” Palesztinába. Lásd *Sandru*, 2003. 376–401.
- 161 Lásd a 69. dokumentumot.
- 162 Lásd a 75., 76. és 77. dokumentumokat. (A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lévő Domokos Pál Péter-hagyatékban még számos olyan levél található, amelyből az derül ki, hogy pusztinai, lészpedi csángók 1948-ban is reményedtek abban, hogy csak megkapják a kitelepedési engedélyt.)
- 163 Lásd a 72. dokumentumot.
- 164 *Hajdú*, 1992. 53.
- 165 Lásd a 75. dokumentumot.
- 166 Lásd a 61. dokumentumot.
- 167 Bővebben lásd *Vincze*, 1999. 279–286.
- 168 *Andreescu – Nastas* – *Varga*, 2002. 438–444.
- 169 Például: *Világosság*, 1946. szeptember 3. („A Magyar Népi Szövetség nagyszabású akciót indított a moldvai csángók felkarolására”), *Népi Egység*, 1946. szeptember 12. („Hatvanezer moldvai csángónak visz iskolát a Magyar Népi Szövetség.”)
- 170 *Népi Egység*, 1946. szeptember 5.
- 171 *Népi Egység*, 1946. szeptember 30. Antal Árpád határozottan cáfolja, hogy a kolozsvári ferencesek nyomdájában ebben az időben sor került volna imakönyvek kinyomtatására – mint ahogy a cikk állítja. Lásd *Antal*, 2002. november, 119.
- 172 *Világosság*, 1947. augusztus 11. („A Világosság eredeti tudósítása Czikó Nándor képviselő moldvai körútjáról.”)
- 173 Lásd a 57. dokumentumot.
- 174 MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai 1945–1964, Románia, XIX-J-1-j, 11. doboz, 5/f csomó, 185/pol.-1947.
- 175 Lásd a 74. dokumentumot.
- 176 *Gazda*, 1993. 145.
- 177 A klézsei Demse Ádámné szerint: „A nép nem igen kedvelte a magyar szövetséget. [...] Kommunisztok vótak!” *Gazda*, 1993. 145.
- 178 *Tánczos*, 1996. 221–222.
- 179 Kerekes Irma tanítónővel azt közölte 1948 elején a bákói prefektus, hogy szervezzék meg a magyar iskolákat, „és a csángókat vonjuk ki az egyház rabságából.” *B. Kovács*, 1997. 286. (Kerekes Irma komolyan vette a feladatát, ezt tükrözi az egyik harcos szellemű írása is: Egyre élesedik a harc a bákói csángók és az egyházuk élén álló reakciós papok között. In: *Romániai Magyar Szó*, 1949. január 21.)
- 180 *Bányai*, 1957. 272.
- 181 A magyar iskolába Lészpeden a 272 gyerekből 150-et, Klézsen pedig a 413-ból 400-at irattak be a szülők.
- 182 *B. Kovács*, 1997. 294–295.
- 183 Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL), Bányai-hagyaték, 923. fond, 3. ő. e., T. Marinescu kézzel írott följegyzése: „Regiunea Bac□u, l. maghiar□”.
- 184 Az 1950-es közigazgatási reform felszámolta a hagyományos megyerendszert, és szovjet mintára

tartományokat hoztak létre.

185 A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-Gyűjteménye (DRE RGY), Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz, sz. n.

186 *B. Kovács*, 1997. 297.

187 Bartis Árpád: kéziratban maradt írása. (A cikk *A Hét* számára készült 1980-ban, de már nem jelenhetett meg.) Fénymásolata a szerző tulajdonában.

188 Lásd a 89. és a 93. dokumentumokat, és *Domokos*, 1979. 96. A *Jelentés Erdélyből* címet viselő, 1977-es dokumentumban az áll, hogy 1958-ig 72 magyar iskola működött Moldvában. A dokumentumot közli *Vincze*, 2003. 318–329.

189 Lakatos Demeter egy 1958. május 10-i levelében arról tájékoztatta Domokos Pál Pétert, hogy még az előző év őszén Szabófalváról 10 gyerek „elment iskolába és egy fiú egyetemre.” Az nem derül ki a levélből, hogy melyik magyar iskolában tanultak a szabófalvi csángó gyermekek. MTAK, Domokos Pál Péter-hagyaték, Ms. 5172/22. Kézzel írt levél.

190 1951-ben még tervbe volt véve, hogy ott is szerveznek magyar iskolákat, de ez végül is nem valósult meg. Lásd a 83. dokumentumot.

191 PIL, Bányai-hagyaték, 923. fond, 3. ő. e., T. Marinescu kézzel írott följegyzése: „Regiunea Bac□u, l. maghiar□”.

192 Lásd a 79.–87. közti dokumentumokat.

193 „Tábla nem volt, az ajtóra írtunk” – emlékszik vissza Mezeiné Kerekes Irma a kezdeti nehézségekre. Lásd: *B. Kovács*, 1997. 291.

194 *Sylvester*, 2001. 142 skk.

195 PIL, 923. fond, 3. ő. e., Ambrus Berta 1951. június 11-i nyilatkozata.

196 DRE RGY, Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz, dátum nélküli följegyzés. (Érdekes, hogy a vele készült beszélgetésben Kerekes Irma úgy emlékezett, hogy 1951. szeptember 1-jén ment vissza Erdélybe, ám a fennmaradt hivatalos iratok szerint még 1952-ben is Moldvában volt.)

197 PIL, 923. fond, 3. ő. e., Bartis Árpádnak, az oktatásügyi minisztérium nemzetiségi vezérigazgatósága felügyelőjének följegyzése: „*A moldvai csángók anyanyelvű iskolai oktatásának és művelődésének távlatai*”, valamint László István 1952. január 15-i jelentése a fiatalok „toborzásáról”. DRE RGY, Bányai-hagyaték, C/189. fond, 1. doboz.

198 Lásd a 79. dokumentumot. (Bányai László is elismeri 1955-ben: „...egyes odaküldött magyar tanítók meg nem felelő volta” az egyik oka annak, hogy egyes helyeken nem népszerű a magyar iskola. Lásd *Bányai*, 1957. 272.)

199 Lásd a 87. dokumentumot.

200 Lásd a 74. dokumentumot és *Sylvester*, 2001. 22–23.

201 Lásd Kovács György sztálinista brosúráját, a 78. dokumentumot. A kulákosítás, a közép- és nagygazdákkal szembeni tömeges megtorlás elsősorban az északi, a Románvásár környéki csángókat sújtotta, mert inkább ott voltak jelentősebb földbirtokokkal, vagyonnal rendelkező gazdák.

202 Lásd a 79. dokumentumot.

203 *B. Kovács*, 1997. 293. (Interjú Mezeiné Kerekes Irmával.) Egy klézsei csángó asszony így mesélte el harminc évvel később: „A tanítók ullianok vótak, az iskolásokat elvitték a templomba es imadkozni, miseéneket énekelni.[...] Egyszer csak hírt adtak, hogy ne iratkozzanak, s ne menjenek magyar iskolába, met a magyarok nem hisznek a zIstenbe. S az úgy ment szájról szájra, s akkor az egyik es visszahúzta magát, nem ment többet a magyar iskolába, másik még, s úgy, hogy kicsi [*kevés*] gyermek maradt, s felbomlott.” *Gazda*, 1993. 147.

204 Bartis-kézirat, 5.

205 Igen tanulságos – ebből a szempontból is – az a klézsei beszélgetés, amelyben az ottani plébános bevallja az öt faggató budapesti írónak, hogy két milicista kíséretében házról házra, családról családra járva vette rá a szülőket annak a kérvénynek az aláírására, amelyben kérték a magyar iskola megszüntetését. Valószínűsíthető, hogy több más faluban is hasonló módszerrel „győzték” meg a szülőket. *Cseres*, 1982.

206 Erről bővebben lásd: *Tánczos*, 1997. 383–385. és *Pozsony*, 2002.

207 „A csángók magyar tannyelvű iskoláinak felépítésére a lehetőséget a dicsőséges Szovjet Hadsereg nyitotta meg, az utat pedig a nagy Sztálin által kidolgozott nemzetiségi politika jelölte ki.” Lásd a 78. dokumentumban.

208 Bartis Árpád szerint ez is hozzájárult a magyar iskolák felszámolásához, elvégre az MNSZ volt a magyar oktatás megszervezésének kezdeményezője, az iskolák fő támogatója. Az egyik pusztinai csángó erről így emlékezett: „A politizálás is megkezdett vót sirülni, a Magyar Népi Szövetség megszűnt, s akkor az iskolák egy évre mán azok es kezdtek szünni meg.” *Gazda*, 1993. 147.

209 Az Erdély és Moldva határán fekvő Gyimesbükk nagyobbrészt magyar nyelvű, ún. gyimesi csángók által lakott település, amelyet csupán az 1950-es közigazgatási reformmal csatoltak el Csík megyétől, így az erdélyi, székelyföldi falu közigazgatásilag moldvaivá vált.

210 Lásd a 90. dokumentumot.

211 A Csehi Sára – Tóth Sándor – Weismann Endre által készített munkát közli: *Vincze*, 2002. 188.

212 Lásd: *Andreescu – Nastas□ – Varga*, 2003. 170–172.

- 213 Lásd a 90. dokumentumot.
- 214 Bővebben lásd *Vincze*, 1997.
- 215 *Pozsony*, 2002.
- 216 Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1955*.
<http://adatbank.transindex.ro>
- 217 *Diószegi – Pozsony*, 1996. 106.
- 218 Ez az egyedülálló jelenség bizonyos összefüggésben van azzal, hogy 1953-ig a falvak egy részében létezett „a magyar szervezet” (az MNSZ), és magyar nyelven is folyt oktatás. Mindez a feltételezésünk szerint a csángó-magyarok egy részének öntudatát, bátorságát megnövelte.
- 219 Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a moldvai csángók létszáma igen nagy népszaporulata miatt jó hatvan év alatt (1930 és 1992 közt) szinte megháromszorozódott: Moldvában 110 000-ról 240 000-re nőtt, amihez még hozzá kell adni az Erdélybe és a Havasalföldre, Dobruzsába költözött mintegy 65 000-et. *Tánczos*, 1997. 375.
- 220 *Szabados*, 1989. 98–101. (Az 1948-as, 1956-os, 1966-os és 1977-es népszámlálások nem tartalmaztak vallási adatokat.)
- 221 *Demény*, 1997. 6. A 678 oldalnyira tervezett tanulmánykötet címe: *Tanulmányok a moldvai csángókról*, a szerzői munkaközösség tagjai: Gálffy Mózes, Márton Gyula, Vámszer Márta, Szabó T. Attila nyelvészek, Faragó József, Kós Károly, Szegő Júlia néprajz- és népzene kutatók, Cselényi Béla és Vágó Béla történészek. A kötethez Bányai László, a Bolyai Tudományegyetem akkori rektora írt előszót. (PIL 923. fond, 3. ó. e., sz. n.) A teljesen kész tanulmánykötetet 1954 őszén leadták a Tudományos Könyvkiadónak, ám a kézirat – melyet pár évig „elfektettek” – 1957-ben csak nem kapta meg a nyomtatási engedélyt, csupán a bevezető látott napvilágot 1957 végén, amikor Bányai oktatásügyi államtitkárként ismét a moldvai magyar iskolák szervezésén szorgoskodott (lásd: *Bányai*, 1957.). Másfél évvel később, 1959-ben azonban felszámolták a még meglévő moldvai magyar iskolákat. A párt megváltozott csángópolitikáját nem csak ez mutatta, hanem az is, hogy ezentúl sem a csángó-magyarok múltja, sem jelene nem képezhetett tudományos kutatás tárgyát. Az illetékesek egyébként a kézirat megjelenésének akadályaként a kiadók átszervezését jelölték meg. (A gépirati változat egy másolata – Márton Gyula özvegye révén jelenleg Antal Árpádnál található.)
- 222 Erről a munkáról egy tájékoztatót közöltek a *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* 1963. 2. számában. Ekkor még mint a közeljövőben megjelenő munkáról írtak a nyelvatlasz kapcsán. Ez csupán 1989 után – és Budapesten – jelenhetett meg.
- 223 Erről a témáról a legtöbbet publikáló újságíró Beke György volt. Jól jellemzi a kort, hogy összegyűjtött csángó tematikájú írásai csak Budapesten láthattak napvilágot. Lásd *Beke*, 1988. és a 88., 89. dokumentumokat.
- 224 A kollektivizálás a csángók-lakta vidékeken ugyanolyan erőszakkal ment végbe, mint máshol: „Városról jöttek ide, húszan, harmincan, negyvenen, ide a faluba, mellüket verték, forcálták, nem vót mit csánjunk, ha nem akartál, palltak el! Palltak el! Íródjál bé a kollektívbe!” – emlékezett vissza egyikük. Lásd *Gazda*, 1993. 165.
- 225 *Tánczos*, 1997. 380.
- 226 *Tánczos*, 1996. 174–189. (Kivételek természetesen ekkor is voltak. Azok, akik megmaradtak öntudatos csángó-magyarok, aktívan kivették részüket az 1990-es érdekvédelmi szervezkedésből, a csángószövetség létrehozásából. Lásd *Erőss*, 1997. 65.)
- 227 *Pozsony*, 1996. 177.
- 228 Deák Judit szerint a Sepsiszentgyörgyre költözött csángók 90 %-a román iskolába járattja a gyermekeit. (Miközben a szülei lehet, hogy magyar iskolába jártak az ötvenes években...) *Deák*, 1997. 81.
- 229 *Tánczos*, 1996. 178–181. A csángók igényét a román nyelvű misére a nyolcvanas években a magyarellenes kommunista hatalom szolgálatában álló Ioan Robu, katolikus bukaresti püspök arra igyekezett felhasználni, hogy az erdélyi római katolikus egyházban használt magyar liturgikus nyelvet románra változtassák. Lásd az illegális Erdélyi Magyar Hírügynökség/Hungarian Press of Transylvania 1986/32. sz. jelentését.
- 230 Bővebben lásd: *Vincze*, 1999. 96–102.
- 231 Ez az elmélet nem M^ortina^o „találmánya”, ugyanis a 2. világháború alatt egy csángó származású pap, Iosif Petru Pal (Pál Péter József) az *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii p^ostoriei lor de veacuri* című munkájában már ezt hangoztatta. A könyve akkor jelent meg (1942), amikor Petru Râmneanu a csángókat úgynevezett „katolikus vérű románok”-nak próbálta meghatározni. Az Antonescu-diktatúra idején az elrománosodott csángó katolikus klérus a román eredet bizonygatásával akarta a csángók „nemzethűségét”, „megbízhatóságát” alátámasztani.
- 232 Erdélyi Magyar Hírügynökség/Hungarian Press of Transylvania 1985. augusztus 4-i 58. sz. jelentését.
- 233 *Csikó – Tarr*, 1992. 156.
- 234 A jelentés szerzője a Babe^o-Bolyai Tudományegyetem filozófiaprofesszora, Tóth Sándor volt, a kéziratot a Budapesten élő barátja, Tordai Zádor véglegesítette és juttatta ki Párizsba.
- 235 Lásd a 91. dokumentumot.
- 236 Lásd a 93. dokumentumot.
- 237 *Vincze*, 2003. 378.
- 238 Lásd a 92. dokumentumot és *Pozsony*, 1994. 7–9.
- 239 A nyelvi, a tudati asszimiláció előrehaladtával és a terror fokozásával mind kevesebben vettek részt a

pünkösdi búcsún.

240 *Pozsony*, 1996. 176.

241 Kallós Zoltán a moldvai csángó folklórral még lézpedi tanítóként ismerkedett meg 1956–57-ben.

242 Az esetről Tamás Gáspár Miklós is beszámolt az álnéven megjelent írásában. Lásd *Csiky – Tarr*, 1992.

155.

243 Kallós érdekében akcióba lépett az Amnesty International, a Nemzetközi PEN Club és a Bebörtönzött

Írók Bizottsága is, az esetről beszámolt több nagy nyugati lap.

244 MOL, az MSZMP KB Külügyi Osztálya iratai, KS-288. fond, 32. csomó, 10. őe., 004238/4/1974. (A jelentést a Külügyminisztérium központján kívül megkapta Biszku Béla, Aczél György, Óvári Miklós, Berecz János, Kornidesz Mihály és Orbán László is.)

245 MOL, a Külügyminisztérium 1975-ös TŰK-iratai, Románia, XIX-J-1-j, 199. doboz, 51/szt/1975.

246 Lásd a 91. dokumentumot.

247 Erdélyi Magyar Hírügynökség/Hungarian Press of Transylvania 1984/50. sz. (szeptember 15.) és

Pozsony, 1996. 176.

248 Lásd a 94. dokumentumot és *Diószegi – Pozsony*, 1996. 107.

249 *Pozsony*, 1996. 177.

250 *Iordachi*, 2000. 251.

251 Azt a problémát, hogy a moldvai ortodox románok szemében a katolikus és a magyar szinonim

fogalmak voltak (míg a csángók egyenlőség jelet tettek az ortodox és a román közé), úgy oldották meg, hogy a lelkészek a 20. században következetesen azt súlykolták a csángókba, miszerint voltaképpen ők „román katolikusok”, mert a „romano catholic” (= „római katolikus”) tulajdonképpen „román catholic”-ot (= „román katolikus”) jelent.

252 Lásd a 17. dokumentumot.

253 Lásd Gyergyina páter esetét. (91. dokumentum).

254 Figyelemre méltó, hogy a „kitelepedési láz” döntően a székelyes csángó falvakat lepte el, ami azt jelzi, hogy azokban a magyar identitáshoz való kötődés erősebb.

255 A kilátásokra, az esélyekre lásd: *Tánczos*, 1994.